

ქართულ გაზეთის
ასი წლის ისტორია
ზ. ჯ.

ძველი ქართველი რედაქტორი სოლომან დოდაშვილი.

ТИФЛИСЬ

тип. „НАДЕЖДА“ Баронская, № 14.

1916.

ქართულ გაზეთის

ასი წლის ისტორია

ასი წლის შესრულების სახსოვრად გამოცემული

ვარლამ ტყემელაშვილის მიერ

ТИФЛИСЬ

тип. „НАДЕЖДА“ Баронская, № 14.

1916.

ისტორია

ქართულ გაზეთების და ჟურნალების გამოცემისა

1817–1900 წ.

ქართველთა შორის გაზეთ-ჟურნალის გამოცემის დასაწყისი 1817 წლიდან იწყება. რაც შეეხება ქართველთაგან გაზეთების კითხვას და გაცნობას, ეს კი ქართველთა ადრიდგანვე იცოდენ, ე. ი. XVIII საუკუნეში. მაშინდელ ბატონიშვილებს ერთობ ხშირად უხდებოდათ რუსეთში მგზავრობა და ცხოვრება, ესენი იმ დროის რუსულს გაზეთებსაც ადევნებდნენ თვალ-ყურს და ყოველთვის ჰკითხულობდნენ. მეტადრე თვალ-ყურს აპყრობდნენ იმ გამოცემებს, სადაც კი ქართველის ერის და საქართველოს ცნობებს ჰბეჭდავდნენ. რუსულ გაზეთებს გარდა ქართველნი ფრანგულს გაზეთებსაც აქცევდნენ ყურადღებას, რადგანაც ფრანგულს გაზეთებშიაც იბეჭდებოდა ხშირად საქართველოს შესახებ ცნობები. მაგალითად: ფრანგულს გაზეთებში ქართველთა მეფე ქაიხოსრო და ლეონ ირანთა მსაჯული პირველად 1710 წ. აქეს. 1736 წ. აბატმა მილოთმა აქო ქართველნი და საქართველო, და კოსტანტინეპოლის ფრანგთა ელჩმა პეისონელმა მეფე ერეკლე 1764 წ. შეაქო. სხვა-და-სხვა დროსაც ხშირად უქიათ ხოლმე ქართველნი.

– 4 –

დიახ, ქართველთა ჟურნალ-გაზეთს გამოცემის საქმე და მნიშვნელობა ადრიდგანვე იცოდენ, მხოლოდ ბედ-შავმა გარემოებამ, მუსულმანთ სიმრავლემ და შინაურმა მდგომარეობამ არ მისცეს ნება, რომ გაზეთის გამოსაცემად ეზრუნათ. თუმც ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ საქართველოში 1787 წ. გაზეთის მსგავსად ფურცლების ბეჭდ-

ვაც იწყეს, რომელ ფურცლებზედაც მოთავსებული იყო სხვა-და-სხვა აკროსტიხური ლექსები, სიტყვები და მეფეთა ქებანი. ესეთი ფურცლები ერთობ მცირედ იბეჭდებოდა, დაბეჭდილებს მეფის შვილებს და შვილის-შვილებში არიგებდენ. არ შეიძლება, რომ ამ ფურცლების სადმე არა აღმოსჩნდეს რა. ამავე დროს უკვე წინ წავიდა ქართველთ შორის სხვა-და-სხვა განცხადებების ბეჭდვაც. რაც შეეხება ზოგიერთ პირებს, რომლებიც საყვედურით ბრძანებენ, რომ ქართველთ ქართული გაზეთის გამოცემა ერთობ გვიან დაიწყესო, ამაზე ვიტყვით, რომ ასეთი ბრალდება ჩვენ უსაფუძვლოდ მიგვაჩნია, რადგანაც ქართველთ ასეთის საქმის წარმოებისათვის სრულებით არა სცალოდათ; როცა მოიცალეს, მაშინ აკი ხალისით მოჰკიდეს ხელი და ბეჭდვაც იწყეს? ჩვენ-გვარ მდგომარეობაში მყოფ ხალხს კი არ დაეზრახება ესა და სხვებს კი, მეტადრე სომხებს, რომელთაც მეფობა ადრიდგანვე დაჰკარგეს, ამით მათ არაფერი წააგეს. სამეფოს დაცემის შემდეგ მთელს დუნიას ოთხსაგ-კუთხივ მოედნენ, ყველგან ვაჭრობას შეეჩვივნენ, ფულის მოგებას, ხერხს და ოსტატობას. მათგანნი მრავალს ალაგას დამდიდრდენ, ქონებრივ წარმატებას მიეცნენ, ოსმალეთის, სპარსეთის და ინდოეთის ზოგიერთს ქალაქებში დახსნეს სხვა-და-სხვა სავაჭროები, სააგენტოები, ბანკები, გააკეთეს დიდრონი ქარ-

– 5 –

ვასლებიც, ყველა ამებთან თავისუფალი დროც ჰქონდათ, მაგრამ რაც შეეხება გაზეთის გამოცემას – ეს კი მათაც ერთობ გვიან მოახერხეს.

სომხებმა დიდის შრომითა და ჭაპანწყვეტით ძლივს მოახერხეს და 1796 წ. გამოცეს თვითური სომხური გაზეთი, რომელიც სომხებში პირველ გაზეთად ითვლება. იგი იბეჭდებოდა ინგლისის სამფლობელოს ინდოეთის ქალაქს მადრასეში; გაზეთს სახელათ „აზდარარი“ ერქვა, რედაქტორად ხსენებულისავე ქალაქის სომეხთ მოძღვარი ტერ-შმოვანი იყო. ეს გამოცემა თავის დროის კვალად

უფერული გამოცემა იყო, იგი სულ ორს წელიწადს გამოდიოდა, 1798 წლის დამდეგიდამ მოისპო, ველარ გამოვიდა. ქართულ პირველ გაზეთის გამოცემის რიცხვი რომ სომხების პირველ გაზეთის გამოცემის რიცხვს შევუდაროთ, სულ მცირე განსხვავება აღმოჩნდება. სულ 22 წელიწადი გამოვა განსხვავებით, ამის ანუსხვა არც ღირს. ჩვენდა საუბედუროდ, ჩვენ, ქართველთ, აქამდის ისიც არ ვიცოდით, თუ ქართველებში პირველად როდის გამოიცა ქართულს ენაზე პირველი გაზეთი. აქამდე პირველ ქართულ ჟურნალად მრავალნი „ცისკარს“ აღიარებდენ და პირველ გაზეთად „დროებას“. თუმცა ისიც კი ვიცოდით ამბად, რომ 1832 წ. სოლომონ დოდაშვილს ქართულ ენაზე გაზეთ-ჟურნალიც გამოჰყვანდაო. რაც შეეხება გამოცემათა ცნობებსა და ვითარებას, ეს კი ჩვენთვის უცნობი იყო, ამის გამოცემულ ჟურნალ-გაზეთის ნომერი ჩვენ თვალითაც არ გვენახა, ძლივს გვეღირსა და რის წვალეებით, 1875 წ. მოვიძიეთ თითო ნომერი და მასთან მცირე ცნობებიც შევჰკრიბეთ. ამავე დროს ჩვენში აღმოსჩნდა სხვა ძველი ქართული გაზეთებიც და ნათ-

– 6 –

ლად შევიტყუეთ და გავიცანით ის ცნობები, რომ ქართულს ენაზედ პირველად ქართული გაზეთი 1817 წ. გამოუციათ ქ. თბილისში. ხოლო რა გვარს მიმართულეების იყო ეს გაზეთი, ოფიციალურის, თუ მოქალაქურის – ამაზე არა სჩანს-რა; გაზეთის ზედა-პირის წარწერაც ამისას არაფერ ცნობას იძლევა; ამის შეტყობა კი არა, თვით გამომცემლის და რედაქტორის ვინაობაც კი არა სწერია. აბა, ჯერ დღეს, 1830 წლების ცნობებიც რომ არა დაგვრჩენიარა ხელთ, ისიც არ ვიცით, თუ ამ მოსვენებულს დროს სად და როდის ვინ რა დაბეჭდა, ძველებზე რაღა გვეთქმის? იმას კი ვიტყვით დაჭემმარიტებით, რომ ქართველნი XVIII საუკ. უკვე იყვნენ გაზეთების ცნობებს და კითხვებს შეჩვეულნი, – ამას გვიმტკიცებენ შემდეგი გარემოებათა პირობები.

ზემოდაც ვსთქვით და აქაც ვიტყვით, რომ ქართველთ ბატონიშვილები და მღვდელ მთავრები XVIII საუკ. რუსეთში ერთობ მრავლად სცხოვრებდნენ. მღვდელ-მთავრებმა რუსეთში სამს ალაგას ქართული სტამბებიც დახსნეს, წიგნების ბეჭდვაც დაიწყეს, თვით ვრცელი ქართული „დაბადებაც“ კი რუსეთში დაისტამბა 1743 წ. რუსეთში ასეთ ვრცელ წიგნებს ბეჭდავდენ, ნუ თუ ამ მბეჭდავთ იმ დროის რუსულ გამოცემათა შესახებ ცნობები კი არ ექმნებოდათ? არა გვგონია. გაიოზ ნაცვლიშვილმა მოსკოვის აკადემიაში სწავლა დაამთავრა, ასევე მოზდოკელმა ქართველმა ჭელიძემ, პაატა ბატონიშვილმა საფრანგეთში და ინგლიზშიაც იმგზავრა. ბატონიშვილებში ზოგნი ვოლტერის ნაწერებსაც იცნობდენ, ზოგნი რუსულიდან სასულიერო წიგნებს გარდა ფილოსოფურს ნაწერებსაც სთარგმნიდენ, ვოლტერს და მის თანამედროვე საფრანგეთის მოაზრე

- 7 -

მწერლებსაც ადიდებდენ და აქებდნენ, ამათ შესახებ გაზეთებში დაბეჭდილს ცნობებსაც ჰკითხულობდენ, იგინი კარგად იცნობდენ გაზეთებს. 1769 წელს, მეფე ერეკლეს საწინააღმდეგო „შეთქმის“ გამო მოთავენი დასჯილ იქმნენ. ერთმა დასჯილთაგანმა, ამილახვარმა, რუსეთში ერეკლე მეფის მოქმედების შესახებ წიგნი დაბეჭდა, მეფის მოქმედებას დესპოტიური მოქმედობა უწოდა. ამ ჰაზრის თანაზიარი იქმნენ იმ დროის რუსის ზოგიერთ გამოცემანაც. წიგნის გამოსვლის და მის პატივისმცემელთ მეგაზეთეთ ცნობა მეფესაც ეუწყა. მეფეს ძლიერ ეწყინა, მაგრამ რას იზამდა. 1780 წ. ეკატერინე იმპერატრიცას წერილი მისწერეს და სთხოვეს, რომ ეგ წიგნი აღკრძალეთ. ასეც იქნა, წიგნი აღკრძალეს. ამ წიგნებისამ ჩვენ დრომდისაც მოაღწიეს.

ქართველთ ბატონიშვილების გარდა საქართველოში გაზეთების კითხვას ქართველი პატრებიც მისდევდენ. ამათ რომიდან გაზეთი „მისიონ კატოლიკ“-ი ძველადგანვე მოსდიოდათ, პატრები მეფეს და მეფის შვილებს ხშირად მო-

უთხრობდენ სხვა-და-სხვა გაზეთებიდამ ამონაკითხ ცნობებს, ბატონიშვილები ყოველთვის სიამოვნებით ისმენდენ. პატრებს გარდა, მეფის კარზე ხშირად სცხოვრებდნენ ისეთი სწავლულ-მოგზაურნიც, როგორც იყო 1773 წლებში ნემეცთა მოგზაურ-მწერალი აკადემიკოსი ღულდენშტეტი, ამას შემდეგ ნემეცივე ექიმი რეინგესი. მასვე დროს საქართველოში ყოფილნი რუსის პოლკოვნიკნი პეტროვი და ივანოვი და ბევრიც სხვანი, უთვლელნი, რომელნიც თავიანთ დროის კვალად იყვნენ განსწავლულნი: ესენი იმ დროის გაზეთებს ევროპის ქალაქებიდან თვით საქართველოშიაც იბარებდენ. ევროპიული გაზეთები საქართველო-

– 8 –

ში სტამბოლის გზით შემოჰქონდათ, ბათუმიდან. იმავე გზით მოგზაურობდენ ევროპიელთ მსწავლულნი და მოგზაურნი. სტამბოლიდან ყველა მგზავრს და გაზეთს ბათუმში ელოდა მოსვლა. თვით საბა ორბელიანიც თავის კაპუჩინებით ევროპიდან პარველად ბათუმში მოვიდნენ, მერე საქართველოში შემოვიდნენ. 1780 წ. აქედამვე შამოვიდა ინგლისელთ ექსპედიცია გურიაში, 1784 წ. საფრანგეთის და 1789 წ. ავსტრიელ-პრუსიელთა: საუბედუროდ, ეს მოგზაურნი გურიას აქეთ ვეღარ გადმოდიოდენ. ამის მიზეზებს ოსმალთ ვაწერთ. 1789 წ. ინგლისელთ სამხედრო ექსპედიცია დავით გურიელმაც ისტუმრა... ამას ოდესმე დავუბრუნდებით. ეს აღვნიშნეთ მართოდ იმის ფაქტად, რომ ძველად ქართველთაც ჰქონდათ ევროპის გზა და კვალი, თავი და თვალი დასავლეთურის წინ-სვლისა და წარმატებისათვის. მეორე გზა საქართველოსი იყო რუსეთიდან კავკავზე. საქართველოს მიჯნაზე დანიშნული იყო გზის ზედამხედველად ყაზიბეგი, იქ იყო ფოსტა, გზის გამგეს ღამის გუშაგნიც ჰყვანდა. რუსეთიდან თუ რამ ცნობები, ნივთები და გაზეთები მოდიოდა, სულ ამ გზით შემოჰქონდათ; მაგალითებრ, მეფე ერეკლეს ეკატერინე იმპერატრიცამ ჩაის ჭურჭელი გამოუგზავნა ფეშქაშად და სასახლისთვის კარგი დიდი საათი და ბევ-

რიც სხვა ნივთები, ყველა ესენი რუსთა შიკრიკთ, ანუ მათ ფოსტის კაცთ ხსენებულს გზამდის მოჰქონდათ, აქ ქართველთ ფოსტის უფროსს ჩააბარებდენ და თვით უკან გაბრუნდებოდნენ; მერე საქართველოს გზის მცველი თავის კაცებს ჰგზავნიდა თბილისში და ატანდა ყველაფერ გამოგზავნილ ნივთებს, გაზეთებს, წიგნებს და წერილებს; ყველა ამანებს თბილისში სამეფო გამგეობაში მიიღებდენ

– 9 –

მერე თავთავის კუთვნილებად არიგებდენ. ეს ორი ჩვენგან აღნიშნული საქართველოს მთავარი გზები იყო, საიდანაც ევროპიელთ და რუსთ შემოჰქონდათ ყველაფერი. ამ გზებს გარდა სხვა გზებიც იყო, მაგრამ იმათ ჩვენ არ აღვნიშნავთ. ძველადგან ქართველთ მეფეთა ბრძანებით საქართველოს ვაჭართათვის „იარმურკობა“ ანუ ბაზრობა ეკატერინედარში იყო დანიშნული, სამ წელიწადში ერთხელ. ქართველ და რუსეთელ ვაჭართ ვაჭრობა და წარმოება იქ იწყობოდა, იქ სადღებოდა, ურთიერთ შორის საქონელები, ამის მეოხებით გზა და კვალიც ირკვევოდა, საქონელს გარდა საბეჭდი ქაღალდის შემოტანაც ადვილდებოდა.

ასეთის გარემოებით დაასრულა საქართველომ XVIII საუკ. დადგა 1800 წ. 28 ქრისტეშობისთვეს, მეფე გიორგი გარდაიცვალა და 1801 წლის თებერვალს, მარტსა და აპრილის თვეთა განმავლობაში საქართველო რუსეთს ჩაბარდა, სრულიად საქართველოს რუსთაგან შეერთება კი 1810 წლიდამ იწყება. საქართველოს რუსეთთან დაკავშირებით ქართველთ დიდათ უნდა გვესარგებლნა, მაგრამ ჩვენდა საუბედუროდ ეს ასე ვერ მოხდა, ჩვენ ამისთვის მომზადებულნი არ ვიყავით. ჩვენის რუსეთთან დაკავშირებით უფრო სომხებმა ისარგებლეს, თუმც ამისთვის დიდად არც იგინი იყვნენ მომზადებულნი, მაგრამ ჩვენზე მაინც მეტად იყვნენ წინ წასულნი. საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების პირველ წლებიდამ მათ იწყეს წინ-სვლა, წარმატება, აღორძინება და გამდიდრება. ქართველთა კი ზღაპრით ვიწყეთ წინ-სვლა და თვალის გახილება, ძლივ-

ძლივობით მოვეწყეთ ახალ წეს-ჩვეულებას, მთავრობას, გამგეობას და მის ძალას. დიდის ჭაპანწყვეტით გაგვეხსნა სტამბა, სკოლა და როგორც იქმნა, 1817 წ. ქართულს

– 10 –

ენაზედ პირველად გამოიცა ქართული გაზეთიც. პირველ წელს, ე. ი. 1817 წელს, ამ გაზეთის გამოცემა სექტემბრიდამ დაუწყიათ, თვეში ხან თითო ნომერი გამოდიოდა, ხან ორი. მეორე წელსაც ასევე გაგრძელებულა. გამოცემას დრო არა ჰქონდა დანიშნული: 1818 წლის გასულს კი ნებართვა აუღიათ, და 1819 წლის მარტიდამ კი გაზეთის გამოცემა წეს-რიგით დაუწყიათ. ორი წლის განმავლობაში, ე. ი. 1817 და 1818 წწ, გაზეთს არ ჰქონდა გამოცემის დრო დანიშნული, მას ზედ არც ფასი ეწერა, იგი იბეჭდებოდა მთავარ-მართველის სტამბაში, დაბეჭდილებს აქეთ-იქით სამაზრო „ზასედატლებს, ისპრავნიკებს“, ექსპედიციის წევრებს და პალატის მოხელეებს უგზავნიდენ, ხოლო იგინი გაზეთის გარდასახადს რაგვარად იხდიდენ, ამის ჩვენ არაფერი ვიცით. გაზეთიდან ამონაკითხ მთავრობის განკარგულებათა იგინი ხალხს აცნობებდენ. თითო გაზეთი იბეჭდებოდა თითო საწერ სქელსა და შავს ქაღალდზედ; ასოებად ნახმარია ის ასოები, რომლის ყალიბები 1706 წელს იქმნა თბილისში ჩამოსხმული; აქედამ ჩამოასხეს ასოები, შემდეგ ამავე ყალიბებიდამ ჩამოსხმულ იქმნა 1750 წ. და 1796 წ. საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგაც იმ ასოებს ახმარებდენ, რადგანაც ახალი ასოების ყალიბების ჩამოსხმა ერთობ გვიან მოხდა. 1817, 1818, 1819 და 1821 წწ. გაზეთები სულ ამ ძველის ასოებით არის ნაბეჭდი.

1817 წ. გამოსულ გაზეთს ასე აწერია ზედა პირზე სათაურად.

ქართული გაზეთი
გამოიცემის ქალაქს ტფილისს, წელსა ჩყიზ.

ჩვენის ფიქრით, ამ გაზეთის, 1817 წ. სულ ცხრა

ნომერი უნდა გამოსულიყო, მეტი არა. 1818 წელის კი მიახლოებით 17-20 უნდა ყოფილიყოს გამოცემული, რადგანაც თითო გაზეთის ნომერი ხან თვეში ერთი იბეჭდებოდა, ხან სამ კვირაში ერთ თაბახზედ, ყოველს შემთხვევაში თვეში ერთ-მეტ-ნაკლები რომ ვიანგარიშოთ, მაშინ 17-20 ნომერზედ მეტი არ გამოვიდოდა. როგორც ვიცით ცნობიდან, გაზეთს პირ-და-პირ ოფიციალური ხასიათი ჰქონია, იგი ვგონებთ, თვით მთავრობის ხარჯითაც იბეჭდებოდა, რადგანაც მთავრობავე ურიგებდა მუქთად. მაშინ ქართულს ენაზე მთავრობისთვის გაზეთის გამოცემა აუცილებელს საჭიროებას შეადგენდა, რადგანაც 1805-1830 წლამდე, საქართველოში ქართული ენა მეფობდა, იგი იყო სახალხო, საერო ენად მიღებული, იგი მეფობდა ქართველებს გარეშე თვით თათრებსა და სომხებშიაც, რასაკვირველია, მაშინ რუსთა რიცხვი საქართველოში ერთობ მცირე იყო, მთავრობისათვის ქართული გაზეთის ქონება კი, როგორც იარაღი, აუცილებელს საჭიროებას შეადგენდა.

გაზეთში უმეტესად იბეჭდებოდა სახელმწიფო განცხადებანი, უმაღლესი ბრძანებანი რუსეთიდან და საქართველოდან საქართველოს მთავარ მართებლების, გარდა ამისა სხვა-და-სხვა განცხადებანი ვაჭართა შესახებ, სამხედრო უწყების წინაშე სანოვაციის მოსატანად, სახელმწიფო სხვა-და-სხვა სახლებთა აღსაშენებლად და ბევრიც კიდევ ამ გვარნი, რაც კი მაშინ დღითი დღე საჭირო ხდებოდა ადგილობრივ მთავრობის და მის გამგეობის წინაშე. ენა გაზეთისა იყო ძველი, გაუგებარი, ისე რომ მას თუ არ ძველის ქართულის ენის მცოდნე, სხვა ვერავინ გაიგებდა. ცხადათ სჩანს, რომ ამ გაზეთის რე-

დაქტორად დანიშნული ყოფილა მთავრობის ვინმე მოხ-

ხელეთაგანი, რასაკვირველია ქართველი, ძველის ქართულის მცოდნე. 1819 წლისათვის კი რედაქტორად განსაზღვრული პირი უნდა ყოფილიყო, უფრო მეტის ცოდნის პატრონი, რადგანაც 1819 წ. მარტიდამ გაზეთმა კვირაში ერთხელ იწყო გამოსვლა. გაზეთის რედაქციამ მხნეობა გამოიჩინა, პროგრამა გაიფართოვა, გარდა იმისა იმოდენად იმეცადინა, რომ წლის გასვლამდე 40 ნომრის მაგიერ 50 ნომერი გამოსცა, თითქო გაზეთის გამოცემა 1819 წლის პირველ იანვრიდამ დაწყობილიყო და არა მარტიდამ. გაზეთს 1819 წლიდამ სახელი შეუცვალეს: „ქართული გაზეთის“ მაგიერ „საქართველოს გაზეთი“ უწოდეს. რასაკვირველია, ეს უფრო საფუძვლიანი სახელია, მასთან კანონიერიც იმ დროის ახლად დაარსებულს ქართულის გაზეთისათვის; ეს სახელ-წოდებაც ცხად დასკვნას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ მისი რედაქტორი შესმენილი პირი უნდა ყოფილიყოს, ვინემც 1817-1818 წ. გამოცემულის ნომრებისა, რომელიც უფრო განცხადებათა ფურცელს ჰგვანდა, ვიდრე სამოქალაქო, ან სამხედრო და სამეცნიერო გამოცემას. ასეთი განჩინება შემდეგ დროის გამოცემებზე კი ვერ ითქმის, რადგანაც მათ დიდი განსხვავება დაეტყოთ ზემოდ ხსენებულს გაზეთებთან შედარებით.

„საქართველოს გაზეთის“ გამოცემა დაწყებულ იქნება 1819 წლის მარტის პირველიდამ. ენა ამ გაზეთისა იგივეა თითქმის, როგორც 1817 და 1818 წ. ასოები გაზეთისა იგივეა, რაც წინედ იყო. ზომაც გაზეთისა იგივეა, ხანდისხან ორი საწერი თაბახიც გამოსულა, ოფიციალურს ნაწილს გარდა ლიტერატურულს ნაწილსაც

საკმარისი ადგილი უკავია. ამ გაზეთის ნაკლად ჩვენ აღვნიშნავთ ძველის საღმრთო წერილის ენით წერილების წერას. ეს ძველი ენა, რომელიც კი მეფობდა საქართველოში 1850 წლამდე, იყო რაღაც განკერძოებული თვისების ენა. იგი არც ძველს ეკუთვნოდა და არც ახალს, უფრო

კერძოებით ხასიათის მექონ სურათს წარმოადგენდა. მისას ვერც ერი გაიგებდა რამეს ადვილად და ვერც მღვდელი. ეს ნაკლი მათ რომ თავიდან აეცდინათ, იქნება მაშინ ქართველობაში საეროდ განათლების და მწიგნობრობის საქმეც სხვანაირად წასულიყო, იქნება იგი წარმატებით შემოსილიყო. ჩვენდა საუბედუროდ, ეს ნაკლი შემდეგ დროის ქართველებმაც წესად შეითვისეს; თვით 1850 წლებამდისაც კი ამ ენით სწერდნენ და ჰბეჭდავდნენ, როგორც გაზეთ-ჟურნალს, ისევე სხვა-და-სხვა ქართულს წიგნებს. ამ ნაკლს ვერ ასცდა თვით ცნობილი სოლომონ დოდაშვილიც.

ამ ნაკლის შესახებ ჩვენ საკმარისად უნდა ვისაუბროთ, რადგანაც მან ქართველებზე მეტად დიდი ზეგავლენა იქონია; იქონია მით უფრო, რადგანაც იმ უწიგნობის დროს, როდესაც საქართველოში წიგნების ბეჭდვა ჭაჭანებათ იყო, მაშინ ცოდვა იყო ასეთის ენით წერა და ბეჭდვა. ამ ენით ჰბეჭდავდნენ თვით სახელმძღვანელო წიგნებსაც. მე მოვიპოვე რამდენიმე ძველი ქართული სახელმძღვანელო და მათმა გაცნობამ გამაკვირვა. ძველი ყარამანიანი, დავრიშიანი, მირიანი და ასეთი მოთხრობანი უფრო კარგის ქართულის ენით არიან ნაწერი, ვინმეც XIX საუკუნის ქართული სახელმძღვანელოები. სახელმძღვანელოები კი არა, თვით გაზეთის განცხადებებსაც კი ამ გვარის ჯვარცმულის ენით სწერდნენ, რასაც თვით ჩვენი ამონა-

– 14 –

წერებიც დაამტკიცებენ. 1819 წ. გაზეთის ერთს ნომერზე ვკითხულობთ შემდეგს განცხადებას: „მთავრობის ნებართვით, 1819 წელსა, ესე როგორც გამოიცენ წარსულსა წელიწადსა, აგრეთვე გამოიცემიან მომავალსა წელიწადსა 1820 სა“. ცნობიდან სჩანს, რომ ეს „ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს გა ზ ე თ ი“ 1820 წ. გამოიცემა ისევე, როგორც წარსულს 1818 წელს გამოიცა და ამ წელსაც იბეჭდებო. აი თვით სახეც გაზეთის ზედა პირის, რომელიც შეუცვლელად მოგვყავს:

ქართული გაზეთი

ნომბერსა ზ დღესა ჩყით წელსა თფილისში

Ha 38

გამოცხადებანი.

ეს სათაურია გაზეთისა, შემდეგ იწყება განცხადება გაზეთის გამოცემისა, აი განცხადებაც:

„ქართულის გაზეთის გამოცემანი ვალად თვისად რაცხვენ, რათა წინასწარ აცნობონ პატივცემულ საზოგადოებასა, რომელ გამოცემა ესრეთისა გაზეთისა განგრძედების მომავალსა ჩყვ წელსა. მას შინა შთაწერილ იქნებიან თვით იგივე მუხლნი, რომელნიცა მოხსენებულ იყვნენ გამოცხადებასა შინა დაბეჭდილსა უწინარეს ამისა შემოღებისათვის გაზეთის ბეჭდვისა, გაზეთი ესე გამოცემულ იქმნების ათას რვა ას და ერთის წლის პირველ რიცხვამდე, თვითო კვირაში თვითო დაბეჭდილი ფურცელი“.

„მოსაწერი ფასი დანიშნულ არს საკმარისად ზომიერ, სრულიადის გაზეთის აქ თფილისსა შინა გამოცემისათვის სამი რუბლი თეთრი ფული და სხვათა ქალაქთა და ადგი-

– 15 –

ლთა მცხოვრებნი წარსაგზავნელათ მათდამი გაზეთისა ამის მისცემენ ერთსა აბაზსა, სრულიადის დროსათვის, რომელ წარსულსა შინა წელსა გაზეთისა ამისა ვიწყეთ გამოცემა მარტის თვეში და აწ იწყება მისი პირველ იანვრის რიცხვითგან და მაშ წარსულის წლისაზედ მოემატება ათი ფურცელი და იქმნება არღა ორმოცი, არამედ ორმოცი და ათი ფურცელ საკუთართა შემთხვევათა შინა მომატებათა თანა“.

აი ესეც ამ გაზეთიდან მოყვანილი ერთი ადგილი, ნიმუშად იმ დროის ქართველთ მწერლებთა ენისა.

„გორის უეზდის სოფელს დავრის მცხოვრებნი ბარძიმ მაჩაბელოვის ყმა დათუა კვალენიძე თავის ცოლით და ვაჟის და ქალისშვილებით, მმისწული ნინიათი და ვენახით იმ ას სამოც და სამს რუბლში, რომელიც მართებს მას აზნაურის გაბაშვილის ქალის ელისაზედისი, იმათის

გასყიდვის ვადა დანიშნულ არს ამა წლის ნოემბრის 3. და დეკემბრის 5. და 3. რიცხვებში.

თელავის უეზდის სოფელს ფინჩხავას მცხოვრები რვა კომლი ყმა ღუბერსკის სეკრეტრის ნათიოვის იმ ათს ას ოცს რუბლის ვერცხლის ფულში; რომელიც მართებს მას ღუბერსკის სეკრეტარს თავადის მელიქზადე ბებუთოვის, იმათის გასყიდვის ვადა დანიშნულ არს ამა წლის ნოემბრის 3. და დეკემბრის 3. და 3. რიცხვებში“.

ასეთ ცნობათა გარდა მოთავსებულია მთავრობის განცხადება საქართველოში ღერბის ქაღალდის შემოღების შესახებ. აქედან სჩანს, რომ ღერბის ქაღალდის ხმარება საქართველოში 1819 წლიდან შემოსულა. მანამდის კი უბრალო ქაღალდის ხმარება სცოდნიათ, მოთავსებულია წერილი ყვავილის აცრის შესახებ, თუ რა ხერხით შეიძლება ძროხის ყვავილით კაცის აცრა: ეს წერილი ექიმს კლა-

- 16 -

პიტონოვის უნდა იქმნეს, რომელმაც იმ დროის რუსეთში სახელი განითქვა და მის „კარაბადიმები“ და „ყვავილის აცრის“ წიგნები 1820 წლებში ქართულს ენაზედ ნათარგმნი პეტერბურღში ცალკე წიგნებადაც გამოცვცეს, ქართული თარგმანი გ. ფირალოვს ეკუთვნის, მეფე გიორგი XII-ის მდივნად ყოფილს.

მოთავსებულია აგრეთვე: – „ასტრონომიის მრიცხველობათაებრ ცხადდება, რომელ შემდგომად მომავალსა შინა წელსა, ჩყით ვიქმნებით მოწამე ერთისა ძვრითა გამოცხადებისათაგანისა ცისა ზედა სახელდობრ ბეშვ, რიცხვსა სექტემბრისასა ახლისაებრ შტილისა, ხოლო ძვერლისაებრ ოც და ექვს რიცხვსა ტოსასა შუა დღისას იქმნების სრული დაბნელება მზისა, რომელიც ფრიად დიდის ხნის შემდეგ არა გვინახავს ჩვენგან... ნიდერლანდთა შინა, ამა საგანზედ არს წიგნი, რომელიც მიეწერების მეცნიერსა კაცსა ვანსვიდურს სურათებითურთ, რომელსა ზედა გამოხატულ არს დაბნელება სამთა სხვა და სხვათა შინა“.

სწორედ ამ წლებიდან იწყეს ქართველთა მამულების

დაგირავება თბილისში და მის გარეშემო. მაშინ ჩვენში სხვა-და-სხვა ბანკები არ იყო, ჩვენს ბანკირებად ფულის პატრონი კაცები იყვნენ და ზარაფები, იმ დროის ქართველნი ორ ნაწილად იყოფოდენ: მხველ-მთესველად და სამხედროს ნაწილად. ვაჭართა და ხელოსანთ რიცხვი თბილისში ჟამთა ვითარების მეოხებით შემცირებულ იყო. რაც კი ქართველთ ორს განყოფილებას ფული ან სხვა რამ ნივთეულობა სჭირდებოდა, ყველა მას იგინი თბილისის სომხებისაგან იძენდენ. საქმე ისე მოეწყო, რომ ქართველნი ძრიელ მალე გახდენ ვაჭარ სომეხთა მსხვერპლად. 1820 წ. მარტოდ ორთაჭალაში გაიყიდა 14 კარგი ბალი,

– 17 –

რომელიც ბატონიშვილებს ეკუთნოდათ. 20-მდე ბალი ქართველის თავადისშვილების სოლოლაკზე გაიყიდა. მაშინ ვინც კი თბილისში თავადისშვილები სცხოვრებდენ, ყველას აქვნდათ თითო ან ორ-ორი ბალი. დღეს-კი, მთელს თბილისში ორს კაცსაც აღარ ახადია. მარტო ბალები კი არა, და მთელი თბილისის მამულებიც ასევე წაუვიდათ ქართველთ ხელიდამ, ამას ქვემოდ ვნახავთ, მაშინდელ თბილისის სომხები ცალიერ ჩონჩხს წარმოადგენდენ, მათში ერთი კაცი არ იყო ისეთი მდადარი, რომ მას რამდენიმე ათასის თუმნის შეძლება ჰქონოდა. თუ იყო ვინმე და სცხოვრებდენ თბილისში, ყველა იგინი 1830 წლების შემდეგიდან დამდიდრდნენ, როცა მათ ქართველთა მამულებს უხვად უწყეს შებოჭვა, მასთან ისწავლეს ტყუილი თამასუქების კეთება, ქართველთ დაბრიყვება და ნამეტურ სოფლის ნათლიობის მეოხებით გლეხთა ტყავის გამრობა.

ასეთ საუბრის და ცნობების განსამარტავად და იმ დროების ნათლად გასაცნობად ძლიერ კაი ცნობებს იძლევა ზემოდ დასახელებული გაზეთის ნომრები, ხოლო ჩვენდა საუბედუროდ ამ გაზეთის ნომრების ჩვენ სულ რამდენიმე ნომრის მეტა არა გვაქს მოპოვებული. 1819 წ. ერთ ქართველ თავადისშვილს, ერთის სომხის ვაჭრი-

საგან 370 მან. გაეყიდა 35 დღის მიწა, ორი დიდი ზვარი დ მამულები, ღირებული 6000 მ: ყველა ეს სომეხს დარჩა 370 მ.-ად. თავადისშვილს სულ ჩითეულობა და ასეთი რაღაცაები წაეღო, რაც იქმნება, 150 მან. არც კი ეღირებოდა; ასეთ მაგალითებს ჩვენ ათასობით მოვიყვანდით.

როგორც სჩანს „საქართველოს გაზეთი“ 1820 წლის

– 18 –

ბოლო წლის ნახევარს მოსპობილა. ისე რომ ამ წლის შემოდგომაზე „საქართველოს გაზეთი“ აღარ გამოსულა. მოსპობის მიზეზი არ სჩანს, საჭირო კია რომ ვიცოდეთ რამე. ქართველთა გარეშე ქართული გაზეთის საჭიროება თვით მთავრობისთვისაც ყოფილა საჭირო. ამიტომ ქართველობა უგაზეთოდ მხოლოდ ორ-სამ თვეს დაშტენილა. 1821 წლიდან კი სხვა ქართული გაზეთის გამოცემა დაუწყიათ. ამ გაზეთის სახელად „წმიდა გიორგი“ სწოდებია, რადგანაც გაზეთზე წმიდა გიორგია დახატული. აი თვით გაზეთის სათაურიც:

ქართული	ამ ალაგას დახატულია წმიდა გიორგი	გაზეთი
სექტემბრის 16 დღესა № 36		1821 წელსა ტფილისი

„უცხო ქვეყნის ამბავნი: გერმანიიდან, ოსმალოს ქვეყნიდან, შერთული ამბავი. აღწერა დღესასწაულებთა, ცერემონია ინგლისის კაროლისა. მოლდავიის სამზღვრიდამ, თრიესტიდამ, ინგლისის კარალევას დაგვირგვინება, ვალახიიდან, საბერძნეთის ამბავი“.

გაზეთის ენის ნიმუშად მოგვყავს შემდეგი ამბავი:
„13 ივნისს, იზმირში გამოდის რომელსამე ჟამიდან ყოველს კვირას ფრანცუზულს ენაზედ გაზეთი. – ამის უკან-

ასკნელს ფურცელში 19 მაისს არს შემდგომი ამბავი:
იზმირს მცხოვრებნი რამდენსამე დღეს იყვნენ დიდად გა-
ჭირვებულნი შეწუხებაში, თითქმის ყოველს წამს მოე-
ლოდნენ დახოცვას ყოველთავე აქაურთა ქრისტიანეთასა,
მაგრამ ბედნიერებათ მოვიდა აქ ფაშა, რომელმაც მთე-

- 19 -

ლის კეთილ გულის ხნიერებით და დიდ სულოვნობით
უკან აქცია ესე სამწუხარო ჰაზრი“.

როგორც შევატყუთ, ამ გაზეთის ენა უფრო მდა-
ბიურია, ვინემ „საქართველოს გაზეთი“-სა. ამას მკითხ-
ველიც შეატყობს. როგორც „საქართველოს გაზეთი“,
ისევე „წმიდა გიორგი“-ც კვირაში ერთი ნომერი გამოდი-
ოდა, იმავე ზომით, როგორც 1817 წ. და შემდეგ დროის
ორი გაზეთი იბეჭდებოდა. ამ 36 №-რის რიცხვით ჩვენ
ვფიქრობთ, რომ „წმიდა გიორგის“ გამოცემა, 1821 წ.
თებერვლის, ან მარტის პირველიდან უნდა დაეწყოს.
„წმიდა გიორგის“ გამოცემა განგრძობილა 1824 წლის
ბოლომდე, 1825 წ. კი აღარ გამოსულა. მიზეზები მოს-
პობისა არ ვუწყით. არა ვიცი-რა ჩვენდა სამარცხვინოდ
იმის შესახებაც, თუ როგორც პირველის და მეორის
„საქართველოს გაზეთის“, ისე ამ „წმიდა გიორგის“ რე-
დაქტორად, ვინ იყო, ან გაზეთს რამდენი ხელის მომწე-
რი ჰყვანდა. ვისის ბრძანებით იბეჭდებოდა?

აქ გაზეთის განცხადებათა ცნობიდან სჩანს, რომ
დღევანდელი სათავად-აზნაურო ბანკის ქარვასლა „მუშა-
კის“ რედაქტორად ყოფილის, არწრუნის პაპას, გეურქ
აღას, თავ. ციციშვილისაგან 6000 მ. უყიდნია. მაშინ
ამ ალაგას დღევანდელი დიდი სახლიც გაკეთებული ყო-
ფილა. ეს დიდი სახლი 1804 წ. გაუკეთებია საქართვე-
ლოს მთავარ-მართველს ციციანოვს, სადაც თვითონ
მდგარა. მისი სიკვდილის შემდეგ, ეს სახლი მის სახლის
კაცებს დარჩათ ჩუქებით. მერე ამათ გეურქ აღაზე გაჰყი-
დეს ოხერ ფასად. ეს ის გეურქ-აღა გახლავსთ, ვისზედაც
ქართველ მესტვირეებს „ხორველის ლექსიც“ გამოუთქვამთ.

გას გაჰყიდვია დიდი ძალი ადგილები. დღეს ამ ალაგზე თამამშოვის ქარვასლა სდგას. ეს ადგილები ციციშვილს გაჰყიდვია ორი დომის ვალში, ორ ვერცხლის კულაში და ორ საკაბეში. რასაკვირველია, ვალი სომხის იყო და მამულებიც მან დაინარჩუნა მოტაცებით. კუკიაში ავჭალის ქუჩაზედ რამდენიმე ათასი საყენი მიწა ერთის ქართველის აზნაურისა 400 მან. ვალში გაისყიდა. იგი შეიძინა მევახშე სომეხმა. ვერაზე რამდენიმე ათასი საყენი მიწა 900 მანეთში, გაბაშვილის, დარჩა ერთს სომეხს, რასაკვირველია მიტაცებით. ქაშუეთის ეკკლესიის პირდაპირ, სადაც დღეს „ორიანტის“ სასტუმროა, ერთმა სომეხმა ქაშუეთის ქართველს მღვდელს 60 მ. ვალში გაუსყიდა და თვით დაინარჩუნა. დღევანდელი „კავკასიის“ სასტუმროს ალაგი და შენობა ციციშვილისაგან სულ უბრალო ვალში დაშთა ერთს სომეხს. ჩვენ აქ ყველას ვერ მოვსთვლით, ვიტყვით მხოლოდ შემდეგს, რომ მთელი ქალაქის ქართველთ მამულები სწორედ ამ დროს დაისაკუთრეს პოელებმა, სწორედ ამ დროს იწყეს მათ მევახშეობა... თანდათან დრო იცვლებოდა. თბილისში ვაჭრობაც წინ მიდიოდა, მისთვის დუქნების გამრავლებაც საჭიროდ ხდებოდა, მასთან სხვა-და-სხვა სამმართველოებიც მრავლდებოდა, სამმართველოების გამრავლებას შენობათა სიმრავლეც მოჰყვა. შენობების და დუქნების კეთებას სომეხნი უფრო ადვილად მოეწყენენ. მაშინ ხე-ტყე, აგური და მუშა-ხელიც ერთობ იაფი იყო, ყველაფერს იაფად აკეთებდნენ, სულ მუქთად; ადგილებსაც მუქთად იკავებდნენ, სულ ოხრად, შენობაში და დუქნებში კი ქირებს კარგს იღებდნენ. ამ გარემოებამ სომეხნი ერთი-ორად დააწინაურა ცხოვრების სახსრით და ფულით გაამდიდრა. ვაჭ-

რობაც წინ წაიყვანეს ქირების წყალობით და ქართველთა მამულებსაც უფრო უხვად უწყეს შებოჭვა, წართმევა და დარბევა.

ამ გაზეთის მოსპობის შემდეგ, მთავრობის ნაწილში, ქართული გაზეთის გამოცემის სხივი აღარ დაიბადა, აღარ განმეორდა. ამის მიზეზები ბევრნაირია. მთავრობის საჭირო განცხადებათა ბეჭდვა ცალკე ფურცლებზე იწყეს და ხალხში გავრცელება. რაკი მთავრობის მხრით გაზეთის საჭიროება აღარ იქმნა ცნობილი, არამედ მარტოდ განცხადების ბეჭდვა, ამიტომ თვით ხალხმაც გადიგლო გულიდგან ქართული გაზეთის გამოცემის საჭიროება და საქმე. 1828 წ. თბილისში ჩამოვიდა სოლომონ დოდაშვილი, პირველი ქართველი, რომელმაც რუსეთის უმაღლესს სასწავლებელში დაამთავრა სწავლა. მას ძლიერ სწადდა ქართული წიგნების ბეჭდვა, გაზეთის გამოცემა. ამ საქმეში მას დიდად ეხმარებოდა ივანე ხელაშვილი, ცნობილი ბერი, „კალმასობის“ დამწერი. ამ ბერის ფულით ს. დოდაშვილმა თბილისში სტამბა გახსნა, ქართული წიგნების ბეჭდვა დაიწყო, მთავრობის წინაშე დიდად იმეცადინა და თბილისში ქართული კვირის გაზეთის გამოცემაც დაიწყო. ამ გაზეთს სახელად „თბილისის უწყება“ ეწოდა. აქვე მოგვყავს სრული სათაური „თბილისის უწყების“ ერთის ნომრიდან.

სამშაბათი №12

აპრილის 26-ს.

ტფილისის უწყებანი
1832 წლისა

გამოდის კვირაში ერთხელ
სამშაბათობით, ხოლო სა-
დადებულ
ლიტერატურო ნაწილი
თვეში ორჯერ.

წელიწადში ორისავე გა-
მოცემისა ფასი

არს რვა მანათი თეთრი
ფული.

შინაგან ცნობანი

ტფილისი

აპრილის 26-სა 1832 წელსა.

უმაღლესი უქაზი

მიცემულ უმართებულეს სენატისადმი, ტფილისი
18 აპრილს: სამზღვარ გარეთ ამბავნი: ფრანცია, პარიჟი.
აღნარევი, პორტულაია. „გაზეთის“ ენის ნიმუში: –
„ფრანცია. პარიჟი, მარტის 12-სა დროსა მრავალთა მო-
ახალისეთა შეკრებულისა, იყო აქაურის სასამართლოს წინ
საქმემან პირობისა ზედა არა კეთილ მზრუნველთა კაც-
თასა, რომელიც ყოფილა სამრეკლოსა შინა მღვთის
მშობლისა ეკლესიასა. სასამართლოს სტოლზე ეწყო რა-
ოდენიმე დამბაჩანი, წითელი ქუდი, ხანჯალი, პური და
სხვანი, სამრეკლოსა ზედა ნაპოვნი ნივთნი. შვიდი კაცი
გამოსჩნდა ბრალეულად, ყოველნი იგინი არიან ხელო-
სანნი. ერთს მათგანს ეკითხა წოდება მისი და თვით აჩვენ-
ნა თავი თვისი ამშფოთრად. სახლსა შინა ერთსა მათგა-

ნისა პოვნილ არიან საგიობელნი და აღმაშფოთებელნი
თხუზულებანი, რომელნიცა გამოუცია ესრედ-წოდებულს

„საზოგადოებისა მეგობართა ერისათა“. მხოლოდ ერთმა ბრალეულთაგანმა ჰყო ჩვენება რომელი შეიპირეს მისციდვითა და უნდოდათ სამრეკლოდამ სროლა პირისპირ მთავრობისა. ყოველნი იგინი არიან გლახაკსა მდგომარეობასა შინა. გასამართლებლად თავისა თვისისა შემოაქვსთ რომელ ერთმანეთს ვერ იცნობდენ და მაშასადამე პირობასაც ვერ შეკვრენ“.

ეს გაზეთი გამოდიოდა იმ ზომის ქალაქდითვე, როგორც ზემოდ ხსენებული გაზეთები, თითო საწერ თაბახიან ქალაქდზედ. ეს გაზეთი კი ხანდისხან ორ თაბახზედაც იბეჭდებოდა. ს. დოდაშვილის „თბილისის უწყება“ ზემო ხსენებულის გაზეთებისაგან განირჩეოდა მით, რომ აქ სხვა-და-სხვა განყოფილებათა გარეშე ლიტერატურული ნაწილიც იბეჭდებოდა. სხვათა მრავალთა შორის 1829 წ. ერთს ნომერში მოთავსებულია ლექსი, „ოცნება“ პუშკინისა, თარგმანი ალექსანდრე ჭავჭავაძისა. ერთი ნომერი ამ გაზეთისა მე გადმომცა ანტ. ფურცელაძემ, მას ეს ნომერი ქართლში ეშოვნა, შემდეგ „წერა-კითხვის გამავრცელებელს საზოგადოებას“ გადავეცით. სულ რამდენი ნომერი გამოვიდა ამ გაზეთისა, ჩვენ არა ვიცით რა. სირცხვილია ჩვენთვის და თან სანატრელიც, რომ ვიცოდეთ რამე, რადგანაც გაზეთს ეტყობა, რომ დღიურ ცნობებს გარდა სიტყვა კაზმულს მწერლობასაც უნდა ჰქონდეს დიდი ადგილი დათმობილი, რადგანაც აქ დაბეჭდილი ენახეთ პუშკინის ლექსი, თარგმანი ალ. ჭავჭავაძისა და ზოგიც სხვანი. სამი ოთხი წელიწადი გაზეთი გამოდიოდა და მას შემდეგ ისე მოეწყო ჩვენი საქმე, რომ დღეს ამ გა-

მოცემის ნომრები სანთლით სამეხარი გვიხდება, რის წვალეებით ოთხი ნომერი ვიშოვეთ. ამ გაზეთის მოსკოვის მიზეზათ ჩვენ 1832 წლის შემთხვევა მიგვაჩნია, რაის მეოხებით შეშინებულნი ქართველნი აუქმებდნენ ამ გაზეთის ნომრებს, რადგანაც იგი რაღაცის მომასწავებელი ეგონათ.

ს. დოდაშვილს გაზეთის საქმე კარგად მისდიოდა. სალიტერატურო ნაწილისთვის მან კერძოდ ჟურნალის დაარსება ისურვა. 1831 წ. ამისთვის ნება-რთვაც აიღო და 1832 წლის იანვრიდან იწყო ორ-კვირიულ წიგნაკ-ჟურნალის გამოცემაც, ამავე სახელწოდებით რაც გაზეთს ეწერა, დამატებასავით, ხოლო წიგნად; თითო წიგნის ზომა 64 გვ. 80 გვერდამდე შეიცავდა. საუბედუროდ, ამ ჟურნალის სულ ოთხი წიგნი გამოვიდა. 1832 წ. იგი დახურულ იქმნა გაზეთთან ერთად და მისი რედაქტორი ს. დოდაშვილიც რუსეთში იქმნა გაგზავნილი 1832 წ. „შეთქმის“ გამო. ამ „შეთქმის“ მეთაურობა სხვათა შორის ს. დოდაშვილს დაჰბრალდა. აი თვით ჟურნალის ზედა-პირის წარწერაც, რომელიც მოგვყავს აქ.

თფილისის უწყება
სალიტერატურო ნაწილი
№ 3. ქ. ტფილისი, 1832 წელსა.

ამ ნომერის 72 გვერდია. აქ მოთავსებულია შემდეგი 1) ლექსად „მოწოდება“ ივერთა მამულის დაცვისათვის დროსა სპარსთა შემოსვლისასა საქართველოსა სამზღვართა

– 25 –

შინა ღ. ლ. თ. გიორგი ერისთავისა. 2) ირაკლის მეორეს მეფობიდამ. – ისა. 3) პოემა „ოსური მოთხრობა“ უცნობისა. 4) კრიტიკა ს. დოდაშვილისა, შენიშვნად დამარხვისსა წესსა ზედა უკანასკნელ მეფეთა ზედა საქართველოსათა, რომელიცა დაბეჭდილი იყო პირველსა ნომერსა შინა რუსულთა გაზეთისა 1831 ამასა წელსა“.

ამ შინაარსიდან მკითხველი მიხვდება, რომ ს. დოდაშვილს მაშინათვე შეუგნია თავის მოქმედების მოვალეობა, თავის ასპარეზის ვითარება. აზა დავაკვირდეთ 1832 წ. და თან ამ განყოფილებას, მაშინ ჩვენ ეს დიდ

საოცრადაც დაგვიშთება, ასე კარგად, ასე კანონიერ წეს-
დებურად თავის მოვალეობა თვით დღევანდელ ქართველ-
საც-კი არ ესმის. დღეს ხშირად უარჰყოფენ მას, რაც ჩვენის
პაპებისაგან უკვე ბრძნულად გამორკვეულა. ს. დოდაშვილს
გაზეთისათვისაც სცოდნია ამბების შერჩევა, ამას ზემოდ მოყ-
ვანილის ცნობებითაც დარწმუნდებით. მისდა საუბედუროდ
ს. დოდაშვილს მხოლოდ ქართული ენა არ უვარგოდა.
ესეც ძველ სამღრთო წერილის ენის კილოს გავლენის
ქვეშ მყოფი აღმოსჩნდა, რაც ცხადი საქმეა, თვით გამო-
ცემასაც მძიმე მისწრაფებას მისცემდა; ეს ასეც ყოფილა,
სოლომონ დოდაშვილის გარდასახლებით მოისპო ორი-
ვე გამოცემა და მის შემდეგ ქართველთაგან აღარავის
უფიქრნია რამე დრო-გამოშვებით გამოცემის მოსახერ-
ხებლად... საქმე და სავალალო ის გახლდათ, რომ ბო-
ლოს მოღებით შეჩერდა დიდის ხნით ქართულ ენაზე
რაიმეს გამოცემა. ეს მოხდა სწორედ იმ დროს, როდესაც
თფილისში მცხოვრებ თავად-აზნაურებმა მამულების ფან-
ტვა ხურმის ფასად იწყეს. როცა მთელი თფილისის ქართ-
ველთ მამულებმა სომხების ხელში იწყო გადასვლა. ამ

– 26 –

დროს, ქართველთათვის საჭირო იყო კარგი რამ დრო-
გამოცემა, აღმნიშვნელად ყველა ჩვენის მაშინდელის უბე-
დურებისა; მაგრამ ეს ასე არ მოხდა, მთელი ერი და ქვე-
ყანა ჩუმმა საიდუმლოებამ მოიცვა. ქართველთ შიშის
ზარმა ისე დაუარა, რომ არამც თუ რამე გამოცემის მო-
ხერხება, არამედ სახლში შვილებს ქართულ ენასაც-კი
უკრძალავდენ... ასე და ამ გვარად მისწყდა ქართველებში
გაზეთის და წიგნების გამოცემაც-კი...

შავმან და ბნელმან წუთებმა ნელ-ნელა იწყეს ფრე-
ნა, ქართველნი ღრმა ძილს მიეცნენ. ამასობაში მოახ-
ლოვდა 1845 წ. მალე ახალ მთავარ-მართველად ვარან-
ცოვი დაინიშნა. ეს მალეც მოვიდა 1846 წ. თფილისში;
პ. იოსელიანმა კვირის რუსული გაზეთის „ზაკავკასკი
ვესტნიკის“ გამოცემა იწყო; ამავე გაზეთის გამოცემის

დროს მთავრობის გაზეთი „კავკაზიც“ დაარსდა. საქართველოში პირველი რუსული გაზეთი 1829 დაარსდა, ეს სულ ორ წელს არსებობდა და მეორე და მესამე რუსული გაზეთი-კი 1846 წ. ამ გაზეთებში იბეჭდებოდა მთავრობის განცხადებანიც, მაგრამ მაშინ რუსულის კითხვა ჩვენ ხალხში ბევრმა არავინ იცოდა. ამიტომ 1846 წ. ქართულს ენაზე იწყეს ქართულის გაზეთის „კავკაზის“ გამოცემა. ამ გამოცემაში იბეჭდებოდა ოფიციალური განცხადებანი რუსულის „კავკაზისა“. ქართულ განცხადების ბეჭდვამ 1850 წლამდე გასტანა. განცხადებებს ხან პ. იოსელიანი სთარგმნიდა, ხან ფალავანდოვი. ამ განცხადების ერთი ნომერი ენახეთ ჩვენც. პატარა ზომისა არის, ერთ საწერ თაბახიან ქალაღდზეა დაწერილი. ეს ქართული „კავკაზი“-ც ისევე კვირაში ერთხელ გამოდიოდა, როგორც რუსული გამოცემა: 1850 „კავკაზს“ გარდა ფალა-

– 27 –

ვანდოვი „ზაკავკასსკი ვესტნიკის“ ოფიციალურს ცნობებსაც სთარგმნიდა და ბეჭდავდა. ამ გამოცემას ქართულად ბ. გ. ყიფშიძის სიტყვით „მახარობელი“ რქმევია, ე. ი. „ვესტნიკ“, 50 წლებში, პეტერბურგში მცხოვრებ ქართველთ შორის ასტყდა საუბარი ქართულს ენაზე რაიმე სალიტერატურო გამოცემის დასაარსებლად. მალე გარდასწყვიტეს და ისურვეს პეტერბურგს თვიურ ჟურნალის გამოცემა, რომელსაც სახელად „არე“ უნდა სწოდებოდა. ერთ და იმავე დროს, ქართულ ჟურნალის გამოცემისთვის თფილისშიაც ზრუნავდენ და პეტერბურგშიაც... თფილისში ზრუნავდენ „ცისკრის“ გამოსაცემად. ჟურნალ „ცისკრის“ გამოცემის შესახებ აი რა მიაგზო ვახ. ორბელიანმა:

ვარანცოვმა ირწმუნა ჩვენი მუდარება, უმაღლეს მთავრობასთან მეცადინეობა დაიწყო, 1851 წლის ბოლოს გ. ერისთავმა უკვე „ცისკრის“ გამოცემის ნებართვა მიიღო. ამისთვის მას ვარანცოვისაგან საბეჭდი სტამბაც ეჩუქა და წელიწადში 500 მან. დახმარებაც დაენიშნა. გ. ერისთავმა „ცისკარი“ სულ ორ წელს გამოსცა. 1854 წ.

პირველიდან აღარ გამოიცა, მოისპო. გ. ერისთავმა უხეიროდ დაიწყო „ცისკრის“ ბეჭდვა. ჟურნალი თავის დროის კვალად არ გამოდიოდა. ჟურნალს თავზე ასე აწერია: „ცისკარი“, „სალიტერატურო ჟურნალი“. ვორონცოვის შემდეგ 1854 წლიდან ახალის მთავარ-მართველის ბრძანებით „ცისკარს“ დახმარება მოესპო, ამიტომ „ცისკარიც“ უცბად დაიხურა...

„ცისკრის“ დახურვის შემდეგ ქართველთ შორის გაჩნდნენ ისეთი პირები, რომელთაც გულმტკივნეულობით დაიწყეს საუბარი ქართული რამე გამოცემის დაარსების შესახებ. საუბარი ატყდა, ზოგმა სთქვა: – „ცისკარი“

– 28 –

განვაახლოთ, ზოგმა ახალი რამ გამოვსცეთ, ზოგმა სთქვა: – „ვამ თუ ახლის ნებართვა არ მოგვცენო, ამიტომ ისევ „ცისკრის“ განახლება ვითხოვოთ. მხოლოდ პროგრამა შეუცვალოთ“. ივ. კერესელიძემ მიამბო: „პროგრამა დიმიტრი ყიფიანმა შეადგინა და პირველ კრების შემდეგ წარმოადგინა და წაიკითხაო. პროგრამა კარგათ იყო შედგენილიო. მაგრამ ბევრმა ეჭვი განაცხადეს, ვამ თუ ასეთის პროგრამით გამოცემის ნება არ მოგვცენო. სამეცნიერო ნაწილი შევამოკლეთ, ძველებურის გამოცემის პროგრამის კვალად დავწერეთ ახალი პროგრამა და მივართვით მთავარმართველსო, რედაქტორად მე ვიყავ დასახელებულიო“. „ცისკრის“ განახლების ნება-რთვა ივ. კერესელიძემ 1856 წ. მიიღო და 1857 წ. პირველ იანვრიდან გამოცემაც იწყო. გამოცემის საქმეში დიდად ეხმარებოდა ალ. ორბელიანი. რედაქცია რადგანაც ღარიბი იყო, ამიტომ იგი მოთავსებულ იქმნა ალ. ორბელიანის სახლში, „ცისკარმა“ გ. ერისთავის გამოცემაზე უკეთესად იწყო გამოსვლა. ჟურნალის ასეთი წარმატება გ. ერისთავს ძლიერ ეწყინა, ივ. კერესელიძეს ხელის შეშლა დაუწყეს, ნისიად მიყიდული სტამბა დაუკეტა! ივ. კერესელიძემ მწუხარებით გარდმომცა, რომ 300 მ. გულისთვის ჟურნალი გამიჩერაო: მე მაშინ გემნაზიაში „ნაღზირატ-

ლად“ ვიყავიო. ერთს საღამოს კარი ვიღაცამ დამიკაკუნა, გავაღე კარი თუ არა, ერთმა კაცმა წერილი მომცაო, ეს ამა და ამ კაცმა გამოგიგზავნათ, თვით კი წავიდაო. გავხსენი წერილი, შიგ 300 მ. იდო შემდეგის წერილითო: „ივან ივანიჩ! თქვენი ერთად ერთ ქართულ ჟურნალ „ცისკრის“ გამოცემას მე ისეთის თანაგრძნობით ვუმზერ, რომ ამ 300 მ. გიგზავნი, რათა ამით სტამბა დაიხსნათ

– 29 –

და „ცისკარი“ ჰბეჭდოთ“, მეორე დღეს სტამბა გავანთავისუფლე და „ცისკრის“ გამოცემა დავიწყეო. ეს გარემოება ისე ეწყინა გ. ერისთავს, რომ მან „ცისკარში“ თავის სიკვდილამდე ერთი პწკარიც არ დაბეჭდაო... ვიდრე „ცისკარს“ გამოვცემდით, მინამდის ალ. ორბელიანი ენით ქადაგებდა და 1856 წ. თფილისში პატარა ქართული წიგნიც დაბეჭდა, სადაც „ცისკრის“ გამოცემის შესახებ საუბრობს და ხალხს ურჩევს, რომ ამ კეთილ საქმეს ხელი შეუწყეთო. 1857 წ. „ცისკარმა“ 1875 წლის ნახევრამდის გასტანა. იგი ისეთ დროს მოისპო, როცა ქართულს ენაზე ერთ გაზეთ „დროების“ მეტი სხვა არაფერი არსებობდა.

„ცისკრის“ გამოცემამ ქართველთ ცხადად ამცნია, რომ მათთვის დიდ საჭიროებას შეადგენდა სამეურნეო გაზეთის გამოცემაც. 1860 წ. უკვე გადასწყვიტეს „ცისკართან“ ერთად სამეურნეო გაზეთის „გუთნის-დედის“ გამოცემა. რედაქტორობა ივ. კერესელიძემ იკისრა, თხოვნა მალე მიართვეს, სადაც ჯერ იყო, მთავრობამ თხოვნა შეიწყინარა. 1861 წლიდამ თფილისში უკვე იწყო „გუთნის-დედამ“ გამოსვლა. ორ კვირაში ერთხელ გამოდიოდა, შიგ ყოველთვის სამეურნეო წერილები იბეჭდებოდა. ასეთის წერილების წერით კარგი შრომა დასდო იოსებ მამაცაშვილმა, სამეურნეო სწავლის მცოდნემ და მწერალმა. „გუთნის-დედამ“ 1867 წლამდე გასტანა. 1868 წ. აღარ გამოვიდა. შემდეგ ეს გამოცემა განაახლა ანტონ ფურცელაძემ და 1875-76 წ. ჰბეჭდა კვირაში ერთხელ. ამ

დროის გამოცემა მეტად საყურადღებოა, მასში ბევრი ძვირფასი წერილები დაიბეჭდა. „გუთნის-დედა“ საყოველთაოდ მოიხპო 1876 წლის შემდეგ. დღეს ამ გაზეთის ნომრების მოპოვება ერთობ იშვიათია.

– 30 –

1860 წ. „ცისკარში“ თანამშრომლები ორ წრედ, ორ დასად გაიყვნენ. ამ ორ წრეთა მეთაურებად ითვლებოდნენ აკაკი, ილ. ჭავჭავაძე, ანტ. ფურცელაძე და რამდენიმეც სხვა პირნი. ილ. ჭავჭავაძემ „ცისკარში“ წერას და წერილების ბეჭდვას კარგის თვალთ არ შეხედა. მას სხვებიც ბევრნი უმზერდნენ ასე, ამიტომ ილ. ჭავჭავაძემ საკუთარის ჟურნალის გამოცემა ინატრა. 1862 წ. ბოლოს უკვე მიიღო ნებართვა და 1863 წ. პირველ იანვრიდან, თბილისში იწყო თვიურ ჟურნალ „საქართველოს მოამბის“ გამოცემა; რედაქტორად თვით ილ. ჭავჭავაძე იქმნა დამტკიცებული. ამ ჟურნალსა და „ცისკარს“ შორის პოლემიკა ატყდა. „ცისკარის“ უმთავრეს პოლემიზატორად ანტონ ფურცელაძე გამოვიდა და „საქართველოს მოამბის“ მხრივ თვით რედაქტორი. ერთნი მეორეს მიმართულებას უწუნებდნენ. აკაკი „ცისკარში“ შრომობდა. ამ საკამათო ბრძოლის ნიადაგის გამტკიცებას ერთის მხრით ის გარემოებაც დაეხმარა, რომ „საქართველოს მოამბეზე“ წინეთ „ცისკარში“ აღმოსჩნდნენ ზოგიერთი ისეთი ახალგაზრდა მწერლები, რომელთა ნაშრომიც ზოგიერთ უხუცესს მწერლებს არ მოსწონდათ. ამ არ მოწონებას იმაზე ამყარებდნენ, რომ ეს არ მოსაწონი ყმაწვილები „რუსეთუმეები“ არიან, თერგის წყალი დაუღლევიან და მით სხვა სულის მექონ გმირებად შექმნილანო. ამ შეხედულებამ დაბადა ქართველებში „თერგ-დალეულები“-ს ხანა, რომელთაც 1862 წ. შემდეგ თვალ-საჩინოდ იჩინეს თავი, მათის მეოხებით რამდენიმე კარგი კითხვებიც განიშარტა თუ „ცისკარში“ და თუ „საქართველოს მოამბეში“.

„საქართველოს მოამბე“ წლის გასულს დაიხურა. 1864 წლიდან იგი აღარ გამოსულა. ილ. ჭავჭავაძის ყვე-

ლა საუკეთესო ნაწერები სულ ამ გამოცემაში დაისტამბენ, მაგალითებრ: „კაცია-ადამიანი, გლახის ნაამბობი, აჩრდილი, კაკო ყაჩაღი“ და ზოგიც სხვები. გამოცემა წელიწადში 10 მან. ღირდა. ზომით „ცისკარზე“ უფრო სრული იყო, დღევანდელის „მოამბის“ ზომის და გარეგნობითაც მისი ფერი ედო. ამ ჟურნალის დახურვის შემდეგ ქართველთათვის დაშთა მარტოდ „ცისკარი“ და მისი დამატება „გუთნის-დედა“. „მოამბის“ ზოგმა მწერლებმა ისევ „ცისკარში“ იწყეს წერა. უნდა ითქვას, რომ ვინცკი 1860-70 წლებში ქართულ მწერლობაში სახელი განითქვეს და თავი იჩინეს, ყველამ მათ „ცისკარში“ იწყეს წერა. ეს ჟურნალი და ივ. კერესელიძე გახდა მათ წამხალისებლად, ამან ააღებინა ყველას კალამი. პირველად იქ დაიწყეს წერა, აკაკიმ, ილ. ჭავჭავაძემ, გ. წერეთელმა, ანტ. ფურცელაძემ, ნ. ნიკოლაძემ და ბევრმაც სხვებმა, რომელთაც შემდეგ დაამშვენეს ქართული მწერლობა. 1860 წლის შემდეგ ქართველთ შორის არამც თუ მარტოდ ნასწავლი ქართველნი მიეცნენ გონებრივ წარმატებას და წინსვლას, არამედ ეს მთელის ქართველობის მცირე ნაწილმაც შეიგნო, განურჩევლად წოდებისა; ასეთია, მაგალითებრ, ქართველთა სამღვდელთა გარემოება იმ დროში. მაშინდელ ქართველ სამღვდელთაგან ქართულს ენაზე სასულიერო ჟურნალის გამოცემა ისურვა; ეს მათ მალეც მოახერხეს და 1864 წლის ნახევრიდან, თბილისში, გ. ხელიძის რედაქტორობით იწყო გამოსვლა „საქართველოს სასულიერო მახარობელმა“ თვიურად, რუსულის დამატებით. წელიწადში 6 მან. ღირდა. გამოცემა ვერ მიდიოდა თავის დროის შესაფერად. ორიოდე საქართველოს ისტორიულს მასალებს გარდა ჩვენ იქ სხვას ვერას ვხედავთ ღირსეულს.

ორი-სამი წერილიც პ. იოსელიანისა არის მოთავსებუ-

ლი, ისიც რუსულ ენაზე, რუსულს განყოფილებაში. სა-
უბედუროდ უფერულად დაბადებული „სასულიერო მახა-
რობელი“ უფერულადვე მოისპო 1866 წ. ნახევარს, ე. ი.
სულ ორ წელიწადს იდღეგრძელა. კარგს, მხნეს და ქარ-
თველ მამულის შვილს მღვდელს-კი შეეძლებოდა მის
გამოცემა, წინ გაძლოლა, მაგრამ ეს ასე არ მოხდა!

როგორც ვსთქვით ზემოდ, ქართველთ შორის წარ-
მატების ნიშანმა ყველგან იჩინა თავი, ყველა ნაწილს
დაემჩნა ეს; აქ ამ დროს, რუსეთიდან განათლებული ქარ-
თველნიც გამოჩნდნენ, მცირედ 1860 წლების სხივმაც
დაჰბერა, მას თან მოჰყვა სხვა-და-სხვა რეფორმებიც. სა-
ქართველოში ბატონ-ყმობის გადავარდნის ამბავმაც მოაღ-
წია. 1864 წ. იგი გადავარდა. ავად თუ კარგად ამ გარე-
მოებამ ქართველთ თვალი გაუხილა. მანამდე თბილისს
მთლად სხვები ჰვლობდნენ, იმ დღიდან-კი ქართველთაც
იჩინეს თავი, გაჩნდნენ სხვადასხვა მუშები, ხელოსნები,
წვრილი ვაჭრებიც-კი. ყველას მათგანს ცხადად ემჩნეოდა
ხალისი და შრომა, ყველა მათგანი თვალს ახელდა.
ესეთი მოვლენა იმ დროის შესმენილ ქართველთათვის
სასიხარულო მოვლენას შეადგენდა, უმაგალითოს. აქ
ამით ქართველთ გაღვიძების და განახლების ზარი დაი-
რეკა. აქ გაჩნდნენ დ. ბაქრაძე, ნიკოლოზ ლოლობერიძე,
ვ. თულაშვილი, დ. ყიფიანი, სტ. მელიქიშვილი და
რამდენიმეც სხვა პატიოსანი ქართველნი, მათ განიზრა-
ხეს ქართულს ენაზე გაზეთის გამოცემა. ამის დროც
იყო უკვე, ჟამი მოახლოვებულ იქმნა, ამავე დროს
თბილისში ჩამოვიდა გიორგი წერეთელი. გ. წერეთელს,
როგორც მხნესა და ერთგულს, წინადვე იცნობდნენ ზე-

– 33 –

მოდ დასახლებულნი პირნი. მათ გიორგი წერეთელს გა-
ზეთის რედაქტორობის სახელის მიღება დაავალეს. გ. წე-
რეთელიც თანახმა გახდა, გამომცემლად-კი სტ. მელიქი-
შვილი დანიშნეს, რომელსაც მაშინ თბილისში საამხანაგო
სტამბაც ჰქონდა. მალე წესდება შეიმუშავეს და 1865

წლის ბოლოს მთავრობას სთხოვეს კვირის გაზეთ „დროე-ბის“ გამოცემა... 1866 წ. მარტის პირველიდამ გ. წერეთლის რედაქტორობით და სტ. მელიქიშვილის გამომცემლობით თბილისში იწყო „დროება“ გამოსვლა, კვირაში ერთხელ, პარასკეობით. გაზეთის ზომა დღევანდელის „ივერიის“ ზომის იყო, წელიწადში 6 მან. ღირდა. გაზეთის საქმე საქართველოში თუმც არ ახალი იყო, მაგრამ რადგანაც რედაქტორს პირველს წლებში გაზეთის ხარჯით დარჩენა გაუჭირდებოდა, ამიტომ ზემოხსენებულ პირებისაგან გ. წერეთელს თვეში ჯამაგირად 50 მან. დაენიშნა. ბ. ნიკოლოზ ლოდაბერიძემ მიაშრო შემდეგი: „მაშინ „დროება“ კვირაში ერთხელ გამოდიოდა, მაგრამ როგორც ახალი საქმე, ისე გვჭირდებოდა, რომ ნომრის გამოსვლის წინა ღამეს ხშირად შუალამემდის სტამბაში ვრჩებოდით; გ. წერეთელს თვეში 50 მან. ვაძლევდით. გაზეთის შემოსავალი-კი გამოცემას უნდებოდა, არც-კი ჰფარავდა გასავალს, ამ საქმეს ჩვენ ვმეთაურობდით, დ. ბაქრაძე, სტ. მელიქიშვილი, ვახტანგ თულაშვილი და მე“.

გაზეთის გამოცემა საქართველოში ახალი საქმე არ იყო, მაგრამ 1832 წ. შემდეგ 1869 წლამდე იმდენმა ხანმა გასტანა, რომ აქ ქართველთათვის ყველაფერი ხამ მოვლენას შეადგენდა, მარტოდ საგაზეთო წერილების წერა და ტერმინების გამორკვევა აჭირვებდა საქმეს. ბევრის შრომით და ღწვით გაზეთმა გზა გაირკვია, თა-

ნამგრძნობით გარდა ისეთი თანამშრომლებიც მოიპოვა, რომელთაც უადვილესად იწყეს საგაზეთო წერილების წერა. ამ გაზეთის გამოცემით იწყება ახალი ხანა, როგორც ქართველ ერის ცხოვრებაში, აგრეთვე ქართულ მწერლობის ასპარესზე. მოკლედ უნდა ითქვას, რომ 1866 წლიდამ ქართველთ შორის „დროების“ გამოცემამ ძირითადი ცვლილება მოახდინა, მან აღანთო სინათლის მომცემი სანთელი, ამ სანთელმა აიყოლია უმრავლესობა. ამ ძალოვნებას დიდათ ეხმარებოდა ის

გარემოებაც, რომ „დროება“-ში იწყეს წერა ყველა ჩვენმა გამოჩენილმა მწერლებმა. ჟურნალ „ცისკარს“ ცოტა არ იყოს „დროებამ“ საქმე შეუფერხა, მაგრამ მაინც „ცისკარი“ სულდგმულობდა, რადგანაც მას აქა იქიდანაც ეხმარებოდნენ. გ. წერეთელი მარტოდ „დროებაზე“ არ შეჩერდა, მან სხვა გაზეთის გამოცემა ინატრა, 1868 წ. ეს მოახერხა კიდეც, ამიტომ გაზეთი „დროება“ სერგეი მესხს გადასცა. სერგეი მესხი მეტად ამაგდარი პირია ჩვენი მწერლობის ასპარეზზე; არა მგონია, რომ ქართველ მოღვაწეთ შორის მას ბევრი ვინმე შეედაროს ჩვენში. მან იწყო „დროების“ გამოცემა. რადგანაც მისთვის გაზეთის გამოცემა შეიძლებოდა ძნელი ყოფილიყო შემძლებლობის გამო, ამიტომ „დროების“ გამომცემლად ისევ სტეფანე მელიქიშვილი დაშთა (ქართველ-კათოლიკე) და რედაქტორად ს. მესხი. სტეფანე ზარაფოვმა (ქართველ-კათოლიკე), მაშინდელმა მდიდარმა მოქალაქემ, ს. მესხს, ერთი შრომა მიანდო, რაშიაც იგი თვეში 50 მ. აძლევდა. ამით ს. მესხი სცხოვრებდა და გაზეთის შემოსავალი გაზეთსავე ხმარდებოდა.

ნელ-ნელა ხალხში „დროება“ ფეხს იდგამდა, ს.

– 35 –

მესხის ენერგიული შრომაც დიდს ძალას აძლევდა წარმატებისთვის. ამ მოღვაწემ მასზე უანგაროდ იმუშავა. თავის დაუღალავის მოღვაწეობით ბევრს მდაბიოს ასწავლა კითხვას გარდა თვით საგაზეთო წერილების წერაც. ყველა ამისთვის იგი ხშირად დიდს გაჭირვებასაც ითმენდა, ამ გაჭირვების მნახველია თვით ამ სტრიქონების დამწერი. სერ. მესხი კარგა ხანს დარჩა „დროების“ რედაქტორად.

1875 წლიდან „დროება“ კვირაში სამჯერ გამოსცა, ცოტა გაზეთის ფორმა-კი დაუპატარავა, ფასი წელიწადში 10 მან. გამოცხადდა. 1877 წ. რუსთა და ოსმალთ ომი დაიწყო, ხალხში დიდს საჭიროებას შეადგენდა დღიური დეპეშების კითხვა. ამ წლის აპრილიდან ს. მესხმა „დროე-

ბაც დღიურ გაზეთად გადააკეთა, ხოლო ზომას კიდევ დაუკლო, 1879 წლამდე ამ ზომით გამოდიოდა. 1880 წ. ჟურნალ „ივერია“-ს დაუკავშირდა. ასე ამჯობინეს; გაზეთს ზომაც მოემატა, ხელის მომწერლებიც გამრავლდა. 1882 წლის ბოლოს „ივერიას“ მოსცილდა. ს. მესხიც ავად გახდა, 1883 წ. გაზეთი ივ. მაჩაბელს გარდასცა, თვით აბასთუმანს წავიდა ავადმყოფობის გამო, მაგრამ იქიდან ვეღარ დაბრუნდა, 1883 წ. გარდაიცვალა. მას შემდეგ „დროებას ივ. მაჩაბელი განაგებდა, მაგრამ ამის ხელში გაზეთი დიდ ხანს ვერ დარჩა. 1885 წ. ენკენისთვის პირველ რიცხვს მთავრობის განკარგულებით „დროება“ საყოველთაოდ მოსპობილ იქმნა. ამ დროს „დროების“ გამომცემლად ირიცხებოდა ცნობილი ქრთველი გიორგი დავითის ძე ქართველიშვილი, ძვირფას „ვეფხისტყაოსანის“ გამომცემელი. მე აქ განზრახვად არ მაქვს რომ გამოცემათა ცნობებს გარდა გამომცემელთა და რე-

– 36 –

დაქტორთა ბიოგრაფიულ ცნობებზედაც ვისაუბრო, ამიტომ დაწვრილებით საუბარს რედაქტორ-გამომცემელთა შესახებ გვერდს აუვლი. მარტოდ გამოცემათ ვეხები. ამიტომ ივ. მაჩაბელზე აქ არას ვამბობთ, ასეთ პირთა შესახებ ჩვენ სხვაგან გვაქვს საუბარი. მაშ აქედან ისევ საგანს დავუბრუნდებით. გ. წერეთელმა „დროების“ მოშორების შემდეგ, თბილისში „სასოფლო გაზეთის“ გამოცემა იწყო, ორ კვირაში ერთხელ, კარგის პროგრამით. როგორც სამეურნეო გაზეთი ეს გამოცემაც დაემჯობინა ივ. კერესელიძის სამეურნეო გაზეთ „გუთნის-დედას“. ამის გამოცემის შემდეგ „გუთნის-დედამ“ დიდხანს ვეღარ გასძლო, მალე დაიხურა. რედაქტორმა იმეცადინა და რაც სამეურნეო საზოგადოებისაგან „გუთნის-დედა“-ს დახმარება ეძლეოდა, ის დახმარება „სასოფლო გაზეთს“ მიეცა. ამ გარემოებამ გაზეთს პირში სული ჩაუდგა. ასეთ დახმარებას გარეშე კერძო, ანუ გარეშე ხელის მომწერნიც ჰყვანდენ. „სასოფლო გაზეთში“ სამეურნეო ნაწილს გარდა

ეთნოგრაფიულს წერილებსაც ჰბეჭდავდენ, მოთხრობებს, ლექსებს; სამეცნიერო სტატიებიც ხშირად იბეჭდებოდა: ფიზიკიდან, ბოტანიკიდან, ანატომიიდან და ექიმობიდანაც. ეს გაზეთი გ. წერეთელმა კარგა ხანს მართა, ევროპაში წასვლის წინეთ იგი პეტრე უმიკაშვილს გარდასცა, პეტრე უმიკაშვილმა 1878 წლამდე ჰბეჭდა „სასოფლო გაზეთი“ და მერე-კი მოსპო, რადგანაც ხელის მომწერთა რიცხვმა ერთობ იკლო. მთავრობაც აღარაფერ დახმარებას უჩენდა. წელიწადში ამ გაზეთის ფასი სამი მანეთი იყო, გამოდიოდა ერთ კარგს ვრცელ საბეჭდს ქალაღდზედ, ხოლო დაკვეცილი. გამიგონია, რომ სოფლის საზოგადოებათა წინაშე „სასოფლო გაზეთს“ არა მცირედ

– 37 –

სარგებლობა მოუტანიაო. ეს ეცოდინებათ მათ, ვინც ჩვენი სოფლის ხალხის განვლილ დროთა ცხოვრებას იცნობს. ასე და ამ გვარად 1870 წ. ქართველებს სამი გაზეთი გვექონდა და ერთი ჟურნალი; სახელდობრ: „დროება“, „სასოფლო გაზეთი“, „გუთნის-დედა“ და „ცისკარი“ თვიურ ჟურნალი. ამ დროს „ცისკარი“ ძრიელ ღატაკად გამოდიოდა, ამიტომ ზოგიერთ წარჩინებულ – ქართველთა წინაშე დაიბადა აზრი ახალი ჟურნალის გამოცემის. ამისთვის იმეცადინეს და იშრომეს მრავალთა. 1868 წ. მთავრობისაგან უკვე ნებართვა აიღეს და 1869 წ. ნიკოლოზ ავალიშვილის რედაქტორობით თვიურ ჟურნალ „მნათობმა“ იწყო გამოსვლა.

„მნათობის“ პროგრამა კარგად იყო შედგენილი. ამ ჟურნალში მრავალთ მიიღეს მონაწილეობა. აქ დაიბეჭდა ბევრი რამ საფუძვლიანი თხზულება, თარგმანებიც: მასე, კომბი, ჯონ სტუარტ მილი, სერვანტესი, ბაირონი, შექსპირი, შილლერი და ბევრი სხვანი. გამოცემა წელიწადში რვა მან. ღირდა. ჟურნალს ასე ეწერა: – „მნათობი, საპოლიტიკო, სალიტერატურო და სამეცნიერო ჟურნალი 1869 წელს“. რადგანაც „მნათობის“ გამოცემა 1869 წ. მარტიდამ დაიწყო, ამიტომ ამ წელს მხოლოდ

ათი წიგნი გამოიცა. „მნათობში“ შრომობდენ სხვათა შორის აკაკი და ანტონ ფურცელაძე. ანტ. ფურცელაძე ერთ უმთავრეს თანამშრომლად ითვლებოდა. ამ ჟურნალის გამოცემაზე ანტ. ფურცელაძეს შრომას გარდა ფულიც საკმარისი აქვს დახარჯული. „მნათობის“ გამოსვლამ სასტიკად იმოქმედა „ცისკარზე“, ამ ჟურნალს დიდი ძალა შემოაკლდა. იგი მარტოდ რედაქტორის ამარა დარჩა. „ცისკარი“ „მნათობს“ როგორმე გაუძღვებდა,

– 38 –

მაგრამ მის უბედურება ის იყო, რომ „მნათობის“ მოკამათე „დროების“ მეთაურებმა ჯინზე ჟურნალის გამოცემაც განიზრახეს; 1870 წ. მთავრობას თხოვნა მისცეს და 1871 წ. თბილისში გამოსვლა იწყოს ორ თვიურ ჟურნალ „კრებულმა“ გ. წერეთლის რედაქტორობით. ამ ჟურნალს ასე აწერია ზეიდან: „კრებული, სალიტერატურო და საპოლიტიკო ჟურნალი“ გაზეთ „დროების“ და „კრებულის“ ხელის მოწერა ერთად იყო გამართული და ცალ-ცალკეც. ჟურნალ-გაზეთების და წიგნების ბეჭდვა ყველა ერში და ნამეტურ ჩვენში და ისიც 1870 წლებში ერთობ დიდს საქმედ მიგვაჩნია, მაგრამ უბედურება ის არის, რომ მაშინ ქართულს ენაზე რაც იბეჭდებოდა, ისიც რის ვაი-ვაგლახით არსებობდა, მის ხელის მომწერნიც სანთლით საძებარნი იყვნენ და აბა „კრებულს“ რაღა უნდა შესძლებოდა, რითი უნდა ესულდგმულა? „დროებას“ 300 ხელის მომწერი ძლივს ჰყავდა, „ცისკარს“ 100 ხელის მომწერი, „მნათობს“ 250-მდე, „სასოფლო გაზეთსაც“ 300-მდე, „კრებულს“ რაღა მოუფროვდებოდა? ბოლოს-კი ის მოხდა, რომ „კრებულ“-მა „მნათობს“ ხელი შეუშალა. ჯერ დღეს, ამ მეოცე საუკუნეს ვერ გაუძლია 4-5 ქართულს გამოცემას და აბა მაშინ საიდან რა უნდა ქმნილიყო. როცა ქართველთ განათლებულთ რიცხვი ერთობ მცირე იყო და მდაბალი ხალხი ხომ სულ არ მისდევდა მწიგნობრობის საქმეს. „კრებულმა“ „მნათობს“ მით უფრო შეუშალა ხელი, რადგანაც „კრებულში“ შრომა დაიწყეს

ილ. ჭავჭავაძემ, აკაკიმ, ნ. ნიკოლაძემ, გ. წერეთელმა და ზოგმაც სხვებმა. 1871 წ. „კრებული“ ორ თვეში ერთხელ გამოდიოდა. 1872 წ. ბოლოს მთავრობას თხოვნა მისცეს „კრებულის“ თვიურად გამოცემაზე. ნებართვა

– 39 –

მიიღეს, რედაქტორად კირილე ლორთქიფანიძე იქმნა და-ნიშნული 1873 წ. „კრებულმა“ თვიურად იწყო გამოსვლა, მაგრამ წლის ბოლოს „კრებულიც“ მოისპო. 1873 წ. „კრებულის“ სულ ათი ნომერი გამოვიდა. 1871-72 წლებში-კი 12 წიგნი. სულ 22 წიგნი გამოიცა. ამაზეა ქართულად ნათქვამი: – „შენც წახდი მეც წამახდინე, ქრისტე აღსდგა, გიხაროდესო“. 1869 წ. „მნათობი“ დაიბადა, მას შევიღებად 1871 წ. „კრებული“ მოევლინა. იმიტომ „მნათობი“ 1872 წ. ბოლოს მოისპო, ყველას ეგონა, რომ ახლა მაინც იდღეგრძელებსო და ის-კი არა 1873 წლის ოქტომბრის ბოლოდამ „კრებულიც“ მოისპო. კირილე ლორთქიფანიძე პატივცემელი პირია ქართულს მწერლობაში, იგი თავის ნაწერებს გვარსაც არ აწერდა. სხვათა შრომის მისგან ნათარგმნი ლექსები „კრებულში“ ნათლად ბრწყინვენ, ეს ლექსები დღესაცა დიდის ხალისით იკითხება, ლექსები გახლავთ ვიქტორ ჰუგოსი დობროლუბოვისა და ნეკრასოვის „პოეტი და მოქალაქე“.

კირილე ლორთქიფანიძეს სულით და გულით ეწადა „კრებულის“ გამოცემა, მაგრამ მაშინ დრო ისეთი იყო, გამოსაცემ საშუალებას თვით სესხათაც ვერსად შოულობდა. მეათე წიგნის შემდეგ ვეღარ გამოსცა. ასეთ მდგომარეობაში იყო მოთავსებული ქართულ გამოცემათა საქმე და მეტად დაკნინებულს სურათს წარმოადგენდა, თუმცა იმავ დროს ჩვენ სახლის შვილთა შორის ძრიელ ბევრნი შეძლებულნიც იყვნენ, მაგრამ არც ერთი მათგანი ქართულ მწიგნობრობას ზედაც არ უყურებდა. თვით კირილე ბეჟანისძე არის ერთი უწარჩინებელესი ქართულ მოღვაწე მამულის შვილთაგანი, რომლის მსგავსი პატიოსანი მოღვაწე კაცები ქართველთ შორის ერთობ

იშვიათია, იგი სათნოება არს სუფთა ქართველ ჯგუფისა, მაგალითი ყველასი და მასთან მრავალ ნაირად ნაშრომი ქართული მწერლობის ასპარეზედ. „კრებულის და „მნათობის“ დახურვის შემდეგ „ცისკარმა“ სამს წელიწადს გასტანა, ჩვენდა საუბედუროდ, საქმე ისე მოგვიხდა და „ცისკრის“ რედაქტორსაც ისე აეხვეწა საქმეები, რომ 1875 წ. დასაწყის მხოლოდ ორი წიგნიღა გამოსცა „ცისკრის“ და მის გამოსვლით ესეც მოისპო, დარჩა მხოლოდ გაზეთ. „დროება“. ამ გაზეთს გარდა ხანდისხან „სასოფლო გაზეთი“ და „გუთნის დედაც“ ჩნდებოდნენ, მაგრამ ვაი მათ ბედსა და გამოჩენას.

საქართველოში, ქართველ თავად აზნაურთა ბანკებმა თფილისსა და ქუთაისს თვალთ საჩინოთ იწყო მოქმედება, ამათგან ხშირად სხვა და სხვა განცხადებანიც სჩნდებოდა გაზეთში დასაბეჭდათ. ასეთ განცხადებანი „დროებას“ სულის მანანათ მოევლინა. წვრილმან განცხადებათა გარდა „დროება“-შივე დაიწყეს ბეჭდვა ბანკის ვრცელი განცხადების, რითაც მემამულეებს ვალის შეუტანლობა ეცხადებოდათ. გაზეთ „დროებამ“ ამით სული ჩაიდგა, საგაზეთო ქაღალდის მოვალეებისაგან განთავისუფლდა და გაზეთმაც შეღავათებით იწყო გამოსვლა. სხვა-და-სხვა გარემოებათა მეოხებით იმ დროის „დროების“ თანამგრძნობელთ რიცხვი ორად გაიყო. ერთის მხრის მეთაურად ილ. ჭავჭავაძე და ბესარიონ ლოლაბერიძე აღმოსჩნდნენ. 1876 წ. შუა რიცხვს ამათ საჭიროდ დაინახეს საკუთარის გაზეთის გამოცემა, წლის ბოლოს მთავრობას თხოვნა მისცეს კვირის გაზეთ „ივერიის“ გამოსაცემლად. ნებართვა დროით მიიღეს და 1877 წ. მარტის პირველიდან გამოცემაც დაიწყეს. ორი წლის განმავლობაში „ივე-

რია“ კვირის გაზეთად გამოდიოდა, 1879 წ. კი თვიურ

ჟურნალად გადააკეთეს. მაგრამ ხელის მომწერთ საქმეს-კი წარმატება არ ეძლეოდა. წლის გასულს „ივერია“ დღიურ გაზეთ „დროებას“ დაუკავშირეს, გაზეთ „დროების“ ზომა განავრცეს, ხოლო ჟურნალი „ივერია“-კი თვითურ გამოცემის მაგიერ სამ თვეში ერთ წიგნად გამოვიდა, სიცრუ-ცით-კი 1879 წ. თვითურ გამოცემაზე ვრცელი იქმნა. წლის გასულს „ივერია“ გაზეთ „დროებას“ მოსცილდა. „ივე-რია“-მ თვითურად იწყო გამოსვლა. ზომა დააპატარავეს. 1885 წლის ბოლოს თვითური გამოცემა შეჩერდა და 1886 წ. „ივერია“-მ დღიურ გაზეთად იწყო გამოსვლა, ეს გაზე-თი დღევანდლამდის არსებობს ფართოს ზომით და სახით. უნდა ითქვას, რომ 1881 წლიდან 1885 წლამდე ჟურნალ „ივერიის“ გამოცემაზე მეტად დიდი შრომა აქვს დადებუ-ლი ბ. ივ. მაჩაბელს, თითქმის იგი რედაქტორობდა, მთლად მის ხელმძღვანელობის ქვეშ გამოდიოდა. ივ. მა-ჩაბელი შრომობდა არა მარტო წერით, არამედ კორექ-ტურითაც და სხვა-და-სხვა წერილების სწორებითაც. ჩემს გარდა ამას სხვებიც იტყვიან პირუთვნელად. როგორც გაზეთ „დროებამ“, ისევე „ივერიამაც“ საკმარისი ამაგი დასდო ქართველობას; როგორც პირველ გაზეთით იძენ-დნენ ქართველთ უმრავლესნი გაზეთის კითხვას და მწერ-ლობას, ესევე ჰქმნა „ივერიამაც“. ქართველთ ახალგაზ-და სიტყვა კაზმულ მწერლებმა და მდაბიოდ გაწვრთნილ მელექსეებმაც „ივერია“-ში დაიწყეს პირველად წერა, რო-გორც „დროებამ“, ისევე „ივერიამ“ ქართველებში შესამ-ჩნევად დააჩნიეს თვისი კვალი. „ივერია“-ს დრო-და-დრო ჰყვანდნენ ისეთი შესამჩნევი მართველნი და მეთაურ მწე-რალნი, როგორც გახლდათ ბ. დავით მიქელაძე. ფსევ-

დონიმით მეველე, ამ პირის შრომა და ამაგი „ივე-რია“-ში ამაგდარია, მის მართვის დროს „ივერიაში“ ბე-ვრმა მდაბიო ახალგაზრდა ქართველმა იწყო შრომა და წერა. ევდომვილმა აქ დაიწყო წერა და ბეჭდვა, ასევე ცინცაძემ და ნინოწმინდელმა, ყველა ამათ თითქმის მევე-

ლემ აადებინა ხელში კალამი. დღეს ამ ახალ მწერლებს ჩვენს მწერლობის ასპარეზედ საკმარისი ადგილი უკავიათ. ყველა ამ ახალ მწერლებთ სახელებს აქ არ ვახსენებთ. დავით მიქელაძე ქართულ მწერლებში 1870 წლიდან მოღვაწეობს და მას ერთობ დიდი შრომა და ამაგიც დაუძეს ქართველთ წინაშე, პირველად „დროებაში“ დაიწყო მან წერა.

„ივერიის“ დაარსების შემდეგ ქართველებში მწერლობის საქმე კარგათ გაჩაღდა თბილისის გარემოც. 1880 წლებში ქუთაისში კრებები გაიმართა, კრებებზედ საუბარს სმრავდენ ქუთაისში გაზეთის გამოსაცემად. გამოცემის ნატვრა მალე გადასწყდა. 1880 წ. მთავრობას თხოვნა მისცეს, ნებართვა მალე მიიღეს და 1881 წლის შუა რიცხვებიდან კვირის გაზეთ „შრომის“ გამოცემაც დაიწყო. „შრომის“ რედაქტორად დიმიტრი დადიანი იყო. გაზეთი „შრომა“ გამოდიოდა კვირაში ერთხელ. ხუთშაბათობით, წინანდელ „ივერიის“ ზომით. ქუთაისში ქართულის გაზეთის გამოცემის საქმე ყველა ჩვენთაგანს დიდად გაეხარდა, ყველა აღტაცებით მიეგება მით უფრო, რადგან იმერეთისკენ საჭირო იყო დრო-გამოცემის დაწყება. აი, დაიწყეს კიდევ. ხელის მომწერთა რიცხვიც კარგად მიდიოდა, გაზეთის მიმართულეზაც მკაცრად ექვემდებარებოდა ჩვენს მაჯის მარღვის ცემას, ჩვენს განზრახვას და მიმართულეზას. გაზეთის საბედნიეროდ მისი ცენზუ-

– 43 –

რაც ქუთაისში იქმნა დაარსებული, მაგრამ იმერთ შორის ასეთმა ბედნიერებამ დიდხანს არ გასტანა, – შინაურ მოლაქლაქეთა მეოხებით „შრომაზე“ სხვა-და-სხვა ცილისწამებანი და ჭორები გაიმართა, „შრომის“ ცენზურა თბილისში გადმოიტანეს, ასეთი გარემოება გაზეთმა ვერ აიტანა, მესამე წლის ნახევარს იგი თავის უნებლიედ უდროვოდ მოისპო.

იმერეთში „შრომის“ დახურვა ბევრს ეწყინა, ნამეტურ ჩვენ გულ-შემატკივართ. რაც თბილისში ქართული

გამოცემანი იბეჭდება, მათ რომ იმერლობა არ ჰყვანდეს მკითხველად, მაშინ ვერც ერთი გამოცემა ვერ იდღეგრძელებს რადგინაც რაც-გინდ სახელოვანი გამოცემანი იქმნეს, მას ქართლ-კახეთიდგან 100 ხელის მომწერზე მეტი ვერ შეეკრიბებათ, ეს ჩვენ ცნობათ რიცხვითაც ვიცით. აი ვნახოთ თუნდ დღევანდელი გაზეთების საქმე, გადავშინჯოთ მათ ხელის-მომწერთა რიცხვი და იქიდაძმ ნათლად დავრწმუნდებით, რომ ეს ყოველივე სულ მართალია: მაგალითებრ: იმერეთის გარდა, სადაც-კი იმერთაგანნი სცხოვრებენ ან მსახურობენ, იქაც-კი სჭარბობენ ქართლ-კახელებს წიგნების კითხვით და განვითარების მისწრაფებით. ქართულ-ჟურნალ-წიგნები განჯაში, ბაქოში და ასეთ ქალაქებში უფრო მეტი მიდის, ვიდრე ქართლ-კახეთში; რაც განჯიდან ქართულ-ჟურნალ-გაზეთებს ხელის მომწერნი ჰყავს, იმდენი მთელს კახეთში არ მოიპოვება. მერე ვინ არიან იქ მყოფ ხელის მომწერნი? მთლად იმერნი; ასში იქმნება ათი ქართლელი ან კახელი გამოერიოს. ქართული წიგნების საქმეც ასეა: რაც თბილისში ქართული წიგნები იყიდება, მის ცხრა წილს იმერლები ყიდულობენ, ქართლ-კახელნი-კი იმდენს, რომ იგი სახსენებლათაც არა

– 44 –

ღირს; ასეთ მაგალითსავე წარმოადგენს სახელმძღვანელო წიგნების საქმე, რაც მარტოდ იმერეთის ერთს მაზრის სოფელში იყიდება, იმდენს მთელს ქართლში არა აქვს მოთხოვნილება. აი კიდევ ამის მაგალითი: თბილისის ყველა სტამბის საუკეთესო ამომწყოლებად მთლათ იმერნი ირიცხებიან.

ნამეტურ გურულები. მათი გამრავლება 1867 წ. იწყება. მას შემდეგ გურია იმერეთიდგან თბილისში რამდენიმე ყმაწვილ კაცნი ჩამოვიდნენ, თბილისის სტამბებში შეგირდებათ დადგნენ და სტამბის ხელობა ისწავლეს. იმერეთიდაძმ თფილისში უფრო მიტომ მოდიოდნენ ახალგაზრდობა და სტამბაში დგებოდნენ მოწაფედ, რადგანაც თფილისის სტამბებში ქართლის ხალხის შვილები სრულებით არ ეტანებოდნენ. არამც თუ მარტოდ მაშინ იყო, არამედ

დღესაც კიდევ ისევა, თფილისის ქართველთა შვილებს მეხილებს აძლევენ ბიჭად, მეწვრიმალეს, მიკიტანს, მენახშირეს, მეტაჭკეს, მეპივეს და მეარლნეს, ხოლო სტამბას-კი ახლოსაც არ ეკარებიან. დღესაც-კი რომ თფილისის სტამბებში იმერთ ხელოსნები არ მუშაობდნენ, უამისოდ ვერც ქართული გაზეთი გამოიცემა და ვერც წიგნი. თქვენი მტერი მაშინ ჩვენი საქმე. სამწუხაროდ, თფილისში ქართული წიგნების ამომწყობათ თვით სომხის შვილებიც-კი სჭარბობენ, რომელნიც ქართულ წიგნებს აწყობენ.

ამაზე მეტი უბედურება იქმნება! მე ამას აქ ვახსენებ როგორც ფაქტს, თორემ ჩემთვის სარწმუნოებას არა ვითარი მნიშვნელობა არ აქვს, ქართულ ენაზედ მოსაუბრე მე ყველა ქართველად მიმაჩნია და სწორედ ასევე უყურებ ქართველ სომხებსაც, ანუ ქართველ გრიგორიანებს. ისიც-კი უნდა ვსთქვათ, რომ ამ ბოლოს დროს, ტეტითა შორისაც გაჩნდნენ თითო ოროლა ისეთი

– 45 –

ახალგაზრდები, რომელთაც სასტამბო საქმეს კარგის თვალთ შეხედეს და ამ ხელობას შესწავლაც იწყეს. ძლივს თითო ოროლა უკვე გამოსჩნდა მათში, მათაც გაახილეს თვალები, ტეტიამ იწყო აქეთ იქით ფხიზლად მხერა. ამათზედ დიდი ზე გავლენა იქონიეს იმერელ ხელოსნებმა. იმერთ ხელოსნებით მოფენილია არა მარტო თფილისი, არამედ მთელი ამერეთიც. სანატრელია ამიტომ, რომ ქუთაისსა და ბათუმს ქართულს ენაზედ დროის გამოცემანიც დაარსდენ, რაც ერთი ათად უფრო წინ წასწევს სტამბების და ხელოსნების საქმეს.

იმერნი ქებულნი უნდა იყვნენ ჩვენს წინაშე, მათ გავვისწრეს წინა, ყველა დაწესებულებაში ესენი სჩანან, სკოლებში, ვაჭრობაში, ხელობებში და ქარხნებშიაც. მაგალითებრ თვით ჩვენი მწერლობის ასპარეზიც მხოლოდ იმერთ შვილებით არის თვალთ საჩინო. იგინი გვჯობნიან, იგინი მიდიან წინ, იმერნი გამოვიდნენ ძველის დახავსებულის აზიურის მდგომარეობიდან, დღეს

იმერთმა შვილებით სავსეა თვით თფილისის საშუალო სასწავლებლებიც, თვით უმაღლეს სასწავლებლებსაც ესენი ამშვენებენ, ჩვენ კი ბედშავი ქართლ-კახელნი რაც ვიყავით აღარც ის ვართ, და მომავალში რა ვიქნებით, ეს უწყის ჩვენმა ბედასლობამ, ჩვენმა ბეჩავობამ! მძიმეს აზიურის სპარსულის მდგომარეობიდგან არ იქმნა, ვერა გვეშველარა ვერ გამოვედით. ჩვენ ნამდვილი მოუხეშავი სპარსნი ვართ და იმერნი კი ევროპიელნი.

„შრომისავე“ დროს, ქუთაისში, არც ქართველთ იმერეთ ქალნი ჩამოურჩნენ მწერლობას უკან, მათშიაც განცხოვლდა მწერლობის პატივის ცემა, მათაც მოისურვეს ქართულს ენაზე თვითურ ქართულ ჟურნალის გამო-

- 46 -

ცემა, რომელსაც კერძოდ ქართველ ქალთა კალმის ნაწარმოებთა დანიშნულება უნდა ჰქონოდა. ასეც იყო. მათ მალე მისცეს თხოვნა მთავრობას და აიღეს ნება რთვა თვიურის ჟურნალის „ქართულის ბიბლიოთეკის“ გამოცემის. ჟურნალმა ერთ წელს გასტანა. მეთორმეტე წიგნი გამოიცა და მით მოისპო კიდეც. ამ ჟურნალში ქართველთ ქალებმა მშვენიერად იმუშავეს. ბევრი რამ საინტერესო ნაწერები სთარგმნეს და დაბეჭდეს. მთელს თორმეტ წიგნში მამა კაცის მხოლოდ ერთი ლექსია დაბეჭდილი, დიმი. ყიფიანის, სადაც აწერილია ქალთა კითხვების და მათ ღირსების შესახებ.

ამ თვიურ ჟურნალის დროს, იმერეთში ქართული სასულიერო გაზეთი „მწყემსიც“ გამოდიოდა, რომელსაც სცემდა და ამ ჟამადაც სცემს დეკ. დავით ღამბაშიძე. ასეთი სასულიერო გაზეთის გამოცემა საქართველოში, ქართულს ენაზე პირველი მაგალითი იყო.

გაზეთი „მწყემსი“ ორ კვირაში ერთხელ გამოდის, იგი დაარსებულ იქმნა 1883 წ. სასულიეროს ნაწილის გარდა იქ ბევრი ისტორიული წერილები და მასალებიც იბეჭდებოდნენ, სხვათა მრავალთა შორის „მწყემსში“ მუშავობდნენ ცნობილი მოსე ჯანაშვილი, ეპისკოპოზნი:

კირიონი და ლეონიდი, ბ-ნი ალ. ხახანაშვილი, ბ-ნი ილუ-რიძე და რამდენიმეც სხვა-და-სხვა ქართველთ მეისტორიე-ბიც. სხვათა შორის ამ გაზეთში დაიბეჭდა ევროპის კა-თოლიკეთ მოგზაურ მოძღვარ მამა იოსებ ზამპის მოგზა-ურობა და ზოგიც სხვა. ასეთ წერილებს გარდა ქართველ სასულიერო პირთ სახელმძღვანელოთაც ბევრი რამ სა-ყურადღებო დარიგება იბეჭდებოდა; დარიგებანი ყოველ-თვის მკაფიოდ განუმარტავდენ სხვა-და-სხვა მოვალეობას

– 47 –

თავიანთ სამსახურის შესახებ. ქართველთ სამღვდელთ უმრავლესობა ბევრ რამეში იყო უკან ჩამორჩენილი, მან ბევრი რამ თავის სავალდებულო კითხვების არა იცოდა რა, ბევრში სცდებოდენ, ამ შემთხვევებს „მწყემსი“ მწყემ-სად მოევლინა. ბევრს მდაბიოთ განსწავლულ მღვდელს ამცნია რთული და მიუხვედრი საეკლესიო ცნობების ვალ-დებულება. ხშირად მოწინავე წერილებით ქართველთ სა-ჭირვარამო კითხვებსაც შეჰხებია, ნამეტურ საერო და სამ-რევლო სკოლების საქმეს, ქართული ენის მფარველობას ყვე-ლა ქართველთა კუთხეებში, მეგრული ენის წინააღმდეგაც საკმარისად იღვაწა, ბევრს ძველს ნაშთების განახლების კითხვებსაც შეეხო. ქართულ „მწყემსთან“ რუსული დამა-ტებაც გამოდის, რუსულშიაც ხშირად იბეჭდება საქართ-ველოს შესახები წერილები; „მწყემსი“ წელიწადში სამი მანეთი ღირს. იმედია, რომ ოდესმე „მწყემსი“ კვირის გაზეთადაც გარდაკეთდებოდეს.

როგორც იმერეთს დაეტყო და მწერლობის საქმე წარმატებით წავიდა, ისევე მოხდა თფილისშიაც: ამავე დროს, თფილისშიაც ატყდა საუბარი ჟურნალ „ივერიას“ გარდა სხვა ჟურნალის გამოსაცემად, რედაქტორად ქალ. გაბაშვილისა იქმნა ამორჩეული; ამან მთავრობას თხოვნა მისცა, ნება-რთვა მიიღო. ჟურნალის უმთავრეს თანამ-შრომლად სხვათა შორის ანტონ ფურცელაძე ირიცხე-ბოდა, რედაქცია მოათავსეს, ხელის მოწერაც გაიმართა, ჟურნალის პირველი ნომრის ბეჭდვაც დაიწყო. პირველ

ნომერში სხვათა შორის უნდა დაბეჭდილ იყო ორი წერილი ანტონ ფურცელაძის, ერთი მოთხრობა „ვაიმართალთა“ და მეორე კრიტიკული წერილი, ეს ზოგი ერთ თანამშრომლებმა არ ჰქმნეს, ანტონ ფურცელა-

- 48 -

ძის ნაწერებს წუნი დასდეს. ანტ. ფურცელაძეც გამო-რდა, დაწყნარებული თავისთვის წავიდა, მისი ნაწერები ცალკე წიგნებათ გამოიცა. ჟურნალის საქმე აირია, პირ-ველი ნომერიც ვედარ გამოიცა; ზოგიერთ ხელის მომ-წერთ ფულები ანტ. ფურცელაძემ დაუბრუნა თავის ჯიბი-დან. ზოგი ერთ პირთა მეოხებით ასე გათავდა ამ ჟურ-ნალის გამოცემის საქმე.

ასეთსავე გარემოებას წარმოადგენს ერთის ქართუ-ლის გაზეთის გამოცემის საქმე. მაგალითებ: 1883 წ. გაზეთ „დროებას“ ნიკოლოზ ქანანოვი იღებდა 1877-78-79 წლებში „ივერიის“ ნიჭიერი თანამშრომელი, რომელიც ნ. დავითაშვილის სახელით მუშაკობდა. ს. მეს-ხთან გარიგებული საქმე ვედარ მოხერხდა, გაზეთი ივანე მაჩაბელმა აიღო. ნ. ქანანოვს ამაზე ჯავრი მოუვიდა. მალე მთავრობას თხოვნა მისცა ქართულს ენაზე დღიურ გაზეთის გამოსაცემად; ნება-რთვა მან მალე მიიღო და 1884 წლის შუა ზაფხულს ერთი ნომერიც გამოსცა, ხოლო 1886 წლის პირველ იანვრიდამ გამოცემასაც და-იწყებდა. გაზეთს ასე ეწერა: „მოამბე“ საპოლიტიკო და „სალიტერატურო გაზეთი“. წელიწადში 8 მან. რედაქტო-რის საქმე ისე დაიხვეწა, რომ იგი სამსახურისთვის ბაქოს გადავიდა; ამიტომ „მოამბის“ ერთ ნომრის გარდა ვედარ მოახერხა. ასეთისავე ბედის გარემოებით შეისაზღვრა ამ გამოცემებზე წინეთ 1879 წ. ერთი სხვა ქართული გა-მოცემის საქმე; ეს იყო ნ. ნიკოლაძის ქართული გაზე-თის გამოცემა, როცა იგი რუსულს „აბზორს“ ჰბეჭდავდა, მაშინ ქართულს მწერლობაში მას ურიგოდ ჰკიცხავდენ. მან განიძრახა ქართულს ენაზე საკუთარი გაზეთის „კან-დელის“ გამოცემა, მაგრამ სხვა-და-სხვა მიზეზების მეოხე-

ბით ვერც ამ პირმა გამოსცა ხსენებული გაზეთი „კან-დელი“.

ზემო ხსენებულ არ დაბადებულ თვითურ ჟურნალ „მიმოხილვის“ მაგიერ მისმა მეთაურებმა სხვა ჟურნალის გამოცემა განიძრახეს; თხოვნა მისცეს, ნება-რთვა მიიღეს და 1881 წ. თფილისში გამოსვლა იწყო თვითურ ჟურნალ „იმედმა“. ამ დროს ქართულს მწერლობაში თვალსაჩინოდ იჩინა ქართველთა გლეხთა შებრალების და განკაცების ნატვრამ. ის რაც ჩვენის 60 წლების აზრიან მოღვაწე მწერლებთან 1860-70 წლებში გამოითქვა, რაც-კი საფუძვლიანი საქმე ჰქმნეს, ანუ დასწერეს და დათესეს რამე, ამ დანათესის ნაყოფი 1880 წლებში უკვე მომზადდა. მუშაკთა ნახეს ნამუშავარი. ამ წლებში გაჩნდნენ ისეთ მკვირცხლ მხედველ ახალგაზრდა მწერლები და მოღვაწეები და მუშაკნი, რომელთაც 70 წლების ქართველთა იდეებით სავსე მწერლების ქადაგებანი სარკვედ გაიხადეს და მათის ღალატების შესაბამ მოღვაწეობას შეუდგნენ. ერთ ასეთ წრეთა ჯგუფს ეკუთნოდა ჟურნალ „იმედი“-ც. ამ ჟურნალის თანამშრომლებმა, ქართველთა გლეხთა ცხოვრებას ჯეროვანი ყურადღება მიაქციეს. შემდეგ წლებში პატივისცემა ზოგიერთ პირებთან დაწუნებულ იქმნა! „იმედის“ არსებობამ ორ წელს გასტანა; 1883 წლის აპრილიდან შეჩერდა, მესამე წელს სულ სამი წიგნიღა გამოვიდა. „იმედში“ ყველაზე ბრწყინვალედ იმრომა ისტორიკოს-მკვლევარმა ნიკოლოზ ხიზანაშვილმა. ეს პირი ადრე სხვათაგან დაწუნებულ იქმნა, მაგრამ როცა „იმედში“ დაიწყო წერა, მაშინ-კი მრავალნი დარწმუნდნენ დიდს შეცდომაზე. „იმედი“ ამ მწერალმა საყურადღებო საკითხად გახადა, მაგალითებრ ამის წერილები: უფლებათა

დაკანონი მველ საქართველოში, ვახტანგ მე-

ფის კანონების გარჩევა და ბევრიც სხვები დიდის სიამოვნებით იკითხებოდა. „იმედის“ დახურვის შემდეგ ამ პირმა „ივერია“-სა და „დროებაში“ იწყო შრომა. აქაც არ მოკლებულა მისი საფუძვლიანი გამოკვლევები. ლუკა რაზიკაშვილმაც „იმედში“ დაიწყო პირველად ლექსების წერა.

ოთხი წლის განმავლობაში რამდენიმე სპეციალური გამოცემა დაარსდა; ამათ დაემატა საყმაწვილო ჟურნალი „ნობათი“-ც, ანდრია ლულაძის რედაქტორობით. საყმაწვილო ჟურნალ „ნობათმა“ მშვენიერად იწყო გამოსვლა, მისი გამოცემა ორ წელს გაგრძელდა 1884-85. მესამე წელს-კი მოისპო. ამ ჟურნალის მოსპობამ ყველას დასწყვიტა გული. იგი იბეჭდებოდა მშვენიერს ქალაღბუდ, ფურცლებს გარს წითელი არშიები ჰქონდა შემოვლებული, ყველა ნომერი სუფთად იბეჭდებოდა სხვა-და-სხვა სურათებით ყოველთვის სინათლით ბრწყინავდენ, ქართველთ პატარა ბავშვებს მარტივად აბრწყენდენ, ქართული წიგნების კითხვის სიყვარულით სძრავდენ. „ნობათი“ იქამდის საყვარელი იყო ჩვენი საზოგადოებისთვის, რომ მასში იბუშაკეს ყველა გამოჩენილ ქართველთ მწერლებმა. „ნობათმა“ ჩვენს მწერლობის ასპარესზე თავისი კვალი დააჩნია, მისი გამოცემა დიდხანს დაარჩება ჩვენში სამახსოვროდ. ამ ჟურნალის დაარსებამ და მოსპობამ ქართველთ ნათლად დაუხატა ქართულს ენაზე საყმაწვილო წიგნების ბეჭდვის საჭიროება. ეს იქამდის ცნობილ იქმნა, რომ თითო ოროლა პირებმა სხვა-და-სხვა დროს საყმაწვილო წიგნების ბეჭდვაც დაიწყეს. ამ ნიადაგს მოჰყვა დღევანდელ ქართულ საყმაწვილო წიგნების მრავლად ბეჭდვა, თვით ჟურნალ „ჯეჯილის“ დაარსებაც.

ზემო ხსენებულ მხურვალე წლებს, ანუ ქართველთ დრო გამოცემათა განცხოველების ხანს, ადრინდელ „ცისკრის“ რედაქტორად ყოფილი ივ. კერესელიძე ჩამორჩა უკან. 1882 წ. მან განიძრახა ძველის „ცისკრის“ განახლება, მის დღიურ გაზეთად გამოცემა, მაგრამ ეს ვერ მო-

უბდა მას. მთავრობას თხოვნა მისცა კვირაში სამჯერ გა-
ზეთის გამოცემის. ნებართვა მალე მიიღო და 1885 წლი-
დამ „ცისკარმა“ გამოსვლაც იწყო. „ცისკარს“ ვერ დაუდ-
გა კაი დარი. გამოცემის საქმე ძრიელ გაუჭირდა ისე, რომ
წლის გასვლამდეც ვერ გასტანა. მეორე წლისთვის საკვი-
რაო გაზეთად გადააკეთა, მაგრამ გამოცემა მაინც ვერ
შესძლო. მესამე წელს მოისპო. განსვენებულს ივ. კერე-
სელიძეს დიდი ნატვრა-კი ჰქონდა „ცისკრის“ არსებობის,
ამისთვის პატარა სტამბის გახსნაც ისურვა. მალე საბეჭდო
დაზგაც შეიძინა, მაგრამ ყოველივე დაუშთა ამაოდ. „ცის-
კრის“ გამოცემის იმედი ამას მით უფრო ჰქონდა, რადგა-
ნაც პროგრამაში სამეურნეო ნაწილსაც დიდი ადგილი
ჰქონდა დათმობილი. მიტომ მან „კავკასიის სამეურნეო
საზოგადოებას“ დახმარებაც სთხოვა. დახმარებას წინეთ და-
ჰპირდენ, მერე აღარ მისცეს. 1886 წ. ორი ნომერი გა-
მოვიდა კიდევ და მით „ცისკარი“-ც სამუდამოდ მოისპო.
სამეურნეო გაზეთის შესახებ საუბარმა თვისკენ ჯეროვა-
ნი ყურადღება მიიპყრო, მრავალთ სთქვეს, რომ მართლაც
და დრო არს, რომ ქართულს ენაზე რიგიანი სამეურნეო
გაზეთი გამოიცესო. ნატვრამ გზა გაარკვია.

მალე ვ. სულხანაშვილმა მთავრობას თხოვნა მისცა
ქართულის სამეურნეო გაზეთის „მეურნის“ გამოცემის, ნე-
ბა-რთვა მთავრობამ მალე დართა. თფილისის სათავად-აზ-
ნაურო ბანკი „მეურნეს“ წელიწადში 600 მ. დახმარება

- 52 -

დაუნიშნა. 1888 წლიდამ გამოცემაც დაიწყო, იმასმა გა-
მოცემამ რამდენსამე წელს გასტანა. მერე „მეურნე“ ილია
ჭყონიამ შეიძინა და ქუთაისის გადიტანა. იქ ეს გაზეთი
მშვენივრად გამოდიოდა, მასში ბევრი რამ დიდათ საინ-
ტერესო წერილებიც დაიბეჭდა, ზოგი ცალკე წიგნებადაც
გადიბეჭდენ, მაგრამ ჩვენდა საუბედუროდ ვერც ეს კარგი
გაზეთი დარჩა დიდხანს იქ, 1898 წლიდამ სამუდამოდ მო-
ისპო.

ოთხი ხუთი წლის განმავლობაში ბევრი რამ დაიბა-

და ქართულს ენაზე, ბევრმა გამოცემამ იჩინა თავი, მაგრამ ყველა ესენი თავიანთ უნებლიეთ მოისპენ. 1885 წ. გაზეთი „დროება“ მოისპო და ქართველთათვის ერთად ერთი თვიური ჟურნალი „ივერია“ დაშთა. ამ გარემოებაში გამოიწვია „ივერიის“ გაზეთად გადაკეთება, რომელიც დღევანდლამდეც არსებობს.

ასე ხდება ჩვენისთანა ხალხში, ასე მოგვდის, რადგან ხშირად ჩვენ რის გაკეთებასაც ვიწყებთ, მისი დაკვირვება და დაფიქრება არ ვიცით. როცა საქმე წაგვიხდება, ან გავგიფუჭდება, ბოლოს „ვას და ვუს“ ძახილს დავიწყებთ. ხშირად დაგვმართნია ასე და ჯერაც ვინ იცის, როდემდის იქმნება ეს კიდევ ჩვენ შორის.

1875 წლიდან, თფილისში, ქართული თეატრის საქმეც ფეხი აიდგა. თეატრს დიდი შესავალი ჰქონდა. ქართველთ მწერლებმა პიესების წერაც ხშირად იწყეს. სათეატრო მწერლობამ თავი იჩინა; ამ გარემოებამ მოთამაშეთ შორის აზრი დაბადა საკუთარის თეატრალურის გაზეთის გამოცემის და 1885 წლის ნახევარს ვ. აბაშიძემ მთავრობას თხოვნა მისცა კვირის სურათებიანი გაზეთის „თეატრის“ გამოსაცემად, ნებართვა მიიღო და 1885 წლის ენკე-

– 53 –

ნისთვიდამ „თეატრმა“ გამოსვლაც იწყო. ოთხ წელს გარძელდა, ორ წელს კვირაში ერთხელ გამოდიოდა, მესამე წელს რედაქტორად მოთამაშე ა. ნებიერიძე იქმნა მთავრობისგან დამტკიცებული. კვირის გაზეთს ფორმა შეუცვალეს, კვირაში ორჯელ იწყეს გამოცემა „ივერიის“ ზომით. მაგრამ ვერც ამან შესძლო. მეოთხე წელს ისევ კვირის გაზეთად გადააკეთეს, წიგნის მსგავსად გამოდიოდა. მაგრამ ვერც ამით ეშველა რამე და 1888 წ. სამუდამოდ „თეატრიც“ მოისპო. ამდენ გამოცემათა შემდეგ ხსენებული წლიდან ქართულს ენაზე გამოდიოდა მხოლოდ თფილისში „ივერია“, ქუთაისს: „მეურნე“ და „მწყემსი“.

ამასობაში ახლოვდებოდა 1890 წლები, ქართველთ ჰკვიანურად იწყეს თვალის გახილება 1889 წლისთვის ცნო-

ბილმა ქალბატონმა ანასტასია თუმანიშვილისამ (წერეთლისამ) საყმაწვილო ჟურნალ „ჯეჯილის“ გამოცემის ნება-რთვა აიღო და ხსენებულის წლიდამ ბრწყინვალეთაც იწყო გამოცემა; პირველ წლებში „ჯეჯილი“ ორ თვეში ერთხელ გამოდიოდა, დღეს თვიურად გამოდის. იგი კაიმშვენიერება არის ჩვენი საყმაწვილო მწერლობის ასპარეზზე; მისი მშვენიერი სურათები და სხვა და სხვა წერილები და მოთხრობები საკმარისად ამდიდრებენ ჩვენს საყმაწვილო ღარიბ მწერლობას. საუბედუროდ, მხოლოდ ჟურნალს არ ჰყავს ბევრი ხელის მომწერი, მისი ხელის შეწყობა-კი სასურველია. რადგანაც „ჯეჯილის“ რედაქტორი ანასტასია თუმანის შვილი-წერეთლისა საკმარისად ამაგდარი ქალია ჩვენს მწერლობაში, ბევრ ნაირად დაჯილდოვებული, ქართველთაგან დიდად პატივსაცემი და მაგალითი, რომ ქართველმა ქალებმა ასეთ პატიოსან მშრომელთ მოღვაწეებს მიაქციონ ყურადღება და მათებურის მამული-

– 54 –

შვილობით აღივსენ, მათებურად იწყონ მოქმედობა. დროა უკვე, რომ ქართველთ ქალნიც გამოვიდნენ ტიკინურის მდგომარეობიდან და ანასტასიას მაგალითს დაადგენ. 1890 წ. ქართველთ შორის კვალად განიღვიძა სალიტერატურო ჟურნალის გამოცემის აზრმა.

უკანასკნელ იკისრა ცნობილმა მოღვაწე ნიკოლოზ ლოლაბერიძემ, მთავრობას თხოვნა მისცა თვიურ ჟურნალ „მოამზის“ გამოსაცემად. რედაქტორად გახლდათ დანიშნული ალ. ჭყონია. ნება რთვა მალე მიიღეს და 1891 წლიდამ თვიურ ჟურნალ „მოამზემაც“ იწყო გამოსვლა. ამ ჟურნალის გამოცემა კარგათ წავიდა; აქ ნ. ნიკოლაძემაც იწყო შრომა, ამას გარდა სხვებმაც ბევრმა. უნდა ვსთქვათ, რომ პირველ წელს „მოამზეს“ ისე წაუვიდა საქმე, რომ ქართველობაში იგი პირველი მაგალითი იყო. ქართველობაში ასეთი ბედი არაფერ ჟურნალს არ ღირსებოდა. თანამშრომლებს ფულსაც აძლევდენ. შემდეგ წლებში სხვა და სხვა მიზეზების მეოხებით ნიკოლოზ ლო-

ღაბერიძემ გამომცემლობას თავი დაანება, ალ. ჯაბადარ-
მა იკისრა. დღეს „მოამბე“ ალ. ჭყონიას რედაქტორობით
და ა. ჯაბადარის გამომცემლობით გამოდის: მასში ბევრი
რამ საყურადღებო იწერება და იბეჭდება. მაგალითებრ
პროფესორის პეტრიაშვილის შესანიშნავი შრომანი. ძვე-
ლი სიგელ გუჯრებიც ხშირად იბეჭდება.

ამ ჟურნალის დაარსებას მალე თან მოჰყვა კვირის
სურათებიანი „კვალის“ გამოცემაც. საქმე იქამდის მივიდა,
რომ ქართველებში კვირის სურათებიანი გაზეთის გამო-
ცემაც საჭიროთ შეიქმნა. ამ ძნელსა და ძვირს საქმეს ისევ
ანასტასია თუმანაშვილ-წერეთლისამ მოჰკიდა ხელი. მან
მთავრობას მალე მისცა თხოვნა კვირის სურათებიან „კვა-

– 55 –

ლის“ გამოცემის შესახებ, ნება-რთვა მიიღო. 1893 წლი-
დამ „კვალმა“ გამოსვლაც იწყო. ამ გაზეთმა ჩვენი მწერ-
ლობის ასპარეზზე თავის საკუთარი გზა გაარკვია, თავისე-
ბური მისწრაფება აღადგინა, თავის ლტოლვა და მიდრეკი-
ლება. მის თანამშრომელთ რიცხვში უმეტესად ახალგაზ-
დები აღმოჩნდნენ, იმერლები, უფრო-კი გურულები. აქ
იწყეს პირველად შრომა ეგ. ნინოშვილმა, ნ. ჟორდანიამ
ფ. მახარაძემ, ვ. დარჩიაშვილმა, გომართელმა, პ. წუ-
ლუკიძემ, პ. სურგულაძემ და მრავალთაც სხვებმა, ახალ-
გაზრდებმა, უფრო-კი იმერლებმა-გურულებმა. საშუალ
და უმაღლეს სწავლა მიღებულებთ შორის ურევინ
თითო ოროლა მდაბიო სკოლიდამ გამოსული ხელოს-
ნებიც. უკანასკნელ ამ ჯგუფს რაღაც შემთხვევით „მე-
სამე დასი“ ეწოდა. არვიცი ეს ვინ და რისთვის უწოდა!
მიზეზი რა იყო, პირველ დასელებად 1860 წლებში გა-
მოსულ მწერლებს სთვლიან. მეორე დასელებათ 1880 წ.
და მესამე დასელებათ 1890 წლებში გამოსულთ.

უმთავრესად „კვალის“ თანა მშრომლები ეკონომი-
ური კითხვების წერას გაჰყვნენ. ეკონომიურს კითხვებში
ესენი სჯიან ისე როგორც მათი გონება და ჭეშმარიტე-
ბის წესდება ამცნევს, დანარჩენთან მათ საქმე არა აქვსთ.

მათგან ბევრი კამათიც ატყდა, ბევრი სიცოცხლით სავსე წერილებიც დასწერეს, ბევრი ცოცხალი და თან მეტად საყურადღებო კითხვებიც გაარკვიეს, ბევრი ნიჭით სავსე წერილები დასტამბეს, ამ უკანასკნელ წლებს თვალსაჩინოთ დაიმსახურა გომართელმა, ამისი წერილები საყურადღებონი არიან, სანაქებო და მასთან გამოსადეგნიც, მისი წერილი რაფ. ერისთავის და ევდომვილის შესახებ სანაქებოთ ჩაითვლება, ასეთი წერილები დიდად განვითა-

– 56 –

რებულ ერის მწერლობასაც დავიშვიათდება. ვის არ გვახსოვს 1860 წლების შემდეგ დროის რუსეთის საუკეთესო ჟურნალ გაზეთების და ნამეტურ პისარევის კალამი, დობროლიუბოვის და სხ.

ივ. გომართელის წერილებმა კვალად მოგვაგონა ეს პირნი და გაგვაცხოვლა მათებურის ბრწყინვალეს კალმით – ახ, ჩვენში უნდა ახალგაზდობა არსებობდეს და მათ შესმენა უნდა ჰქონდეთ, რომ ასეთი პირები თავიანთ ბრწყინვალე კალმით შესამჩნევად დააფასონ, ის იდიალები, რაც ამათ ნაწერებში ბრწყინვენ, რასაც ესენი ღაღადებენ, ის მათ ნათლად და მკაცრად ჩაინერგონ. ასეთივე საყურადღებო წერილები ჰქონდა ფ. მახარაძეს, ნამეტურ ამის შეხედულობა ჩვენი წარსულის ბატონ-ყმობის შესახებ. ნ. ჟორდანიამაც ბევრი მშვენიერი წერილი დასწერა. ბევრი რამ კითხვები გაარკვია თავისებურად. ხალხს ისე არაფერი ენატრება და ეჭირება, როგორც ცოდნა, განვითარება, მომზადება, თვალის გახილება. ყოველ ჩვენის კეთილის მდომისთვის ცოდნის გავრცელება უნდა იყოს უპირველეს საქმეთ და საგნათ გამხდარი. მეორე: რაც შეეხება წერილების წერასაც უფრო ადვილათ უნდა ახერხებდენ, რომ მკითხველმა კარგად, ნათლად გაიგოს, თორემ ევროპიული ხშირი ტერმინების ხმარება ბევრს უძნელებს წირილების კითხვას და გაგებას. ნამეტურ უსწავლელ მუშებს, რომლებიც მე თვით მინახავს ჩემის თვალით და მათი საჩივარიც მომისმენია.

გაზეთი წელიწადში ღირს 7 მ. მკითხველი მასში ყოველთვის ჰპოვებს საკმარისის ნიჭიერებით დაწერილს სამეცნიერო წერილებს, პოლიტიკურს და სიტყვა კაზმულს ნაწერებსაც. გაზეთის გამოცემის საქმეები მიდის კანონი-

– 57 –

რად, გაზეთი თითქმის მუდამ კვირა გამოდის დანიშნულ დროს.

ერთი მწუხარება და მაშფოთრობა ჩვენი ამათ შესახებ ის გახლავთ, რომ ახალ დასელების წრეში ბევრმა ისეთმაც შეაფარა თავი, რომელთაც მცირე რამ ცოდნა პირში და ყელში აქვსთ გახიდული და ლაქლაქა ენით ქვეყანას აბეზრებენ და წარმოიდგინეთ ჩვენი მწუხარება, რომ ამ ლაქლაქით მრავალთ ხიბლავენ კიდევცა, ამიტომ ხშირად ბევრს ალაგას „ასეთი პირნი სჩდებიან როგორც უმეცარნი და უვიცნი და არა განათლების მაძიებელნი და მფენელნი. აი ეს არის ერთად ერთი უბედურება და საწუხი, რომელთა მეოხებითაც მესამე დასელებს უმრავლესობის წინაშე ნდობა და მეცნიერული ძიების პატივისცემა ეკარგებათ. ეს არის საგრძნობელი და საწუხი. ყოველი უმეცარი, რომელმაც ქართული კითხვაც არ იცის და მას მცირე რაღაცა კი გაუგია, ისიც-კი ყვირის აქა-იქ, რომ მე „მესამე დასელი ვარო“. ამის ანიშვნას აქ ალაგი არა აქვს, მაგრამ რა გაეწყობა, საქმე და უბედურება ისე მოეწყო და ჩვენც მიტომ ავნიშნეთ აქ ეს მწუხრებით. ასეთი პირების მეოხებით პატივისცემა ეკარგებათ ნამდვილ მეცნიერ მესამე დასელებს და ეს ჩვენ დიდათ უნდა გვაწუხებდეს.

1895 წ. ერთი დღიურ გაზეთ „ივერია“ მთავრობისაგან 8 თვით იქნა აღკრძალული. „ივერიის“ დახურვამ ქართველთ შორის სხვა გაზეთის გამოცემის საჭიროება გამოიწვია, ბევრმა ისურვა გაზეთის გამოცემა. ვალ. გუნიამ მთავრობას თხოვნა მისცა, სულ უბრალო გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ გამოცემის შესახებ. ეს თხოვნა მთავრობამ მალე შეიწყნარა. იმავ წელს ნება-რთვა მიიღო და 1895 წლის დეკემბრის თვიდან გამოცემაც იწყო.

„ცნობის ფურცელი“ 1900 წ. ვ. გუნიამ ალ. ჭყონიას გარდასცა. რედაქტორად ეს პირი იყო და გამომცემლად ალ. ჯაბადარი. მეორე წლის გასულს, ანუ 1901 წ. ბოლოს რედაქტორობას ალ. ჭყონიამ თავი გაანება. დროებით ალ. ჯაბადარია. 1901 წლის შუა რიცხვებიდან დღიურ „ცნობის ფურცელს“ კვირის სურათებიანი დამატებაც მიუმატეს და ეხლა „ცნობის ფურცელი“ და მისი დამატება და „მომბე“ წელიწადში თუმანი ღირს. ძრიელ იაფია. გაზეთი გამოდის ცოცხლად და მრავალ ნაირის ამბებით სავსე. მკითხველს ბევრს ამბებს აწვდიან წასაკითხათ. ბევრი რამ შესანიშნავი ცნობები, წერილები და საკითხავი ფელეტონები იბეჭდება მასში. მის მეთაურად ცნობილი ნიჭიერი გ. ლასხიშვილი ითვლება. ჩვენს მწერლობაში კარგად ცნობილი ლალის ფსევდონიმით. ბ. არჩილ ჯორჯაძემაც საკმარისი პატივისცემა მოიპოვა თავის შესამჩნევს წერილებით. გაზეთის ხელის მოწერას დღითი დღე ემატება, დღეს მის ხელის მომწერთ რიცხვი 2000-მდე არის. ეს ბედი ჯერ არც ერთ ქართულ გაზეთს არ ჰქონია. ახ, სად არის ნეტარ ხსენებული მშრომელი სერგეი მესხი, იმედია, რომ რაც ხანი გავა, მით გაზეთს ხელის მომწერლებიც კვალად მიემატება. ღმერთმა ქმნას.

ამ გაზეთის გამოცემის შემდეგ ცხრამეტ საუკუნის მიწურული წლებიც დადგა, ქართულ მწერლობის ასპარეზზე კვალად გამოიცა თვითური ჟურნალი „კრებული“. ამ ჟურნალის გამოცემით მის რედაქტორს, აკაკის დიდი ხნის ნატვრა შეუსრულდა, დიდი ხანია, რაც ამ მგოსანს თავის საკუთარი ჟურნალის გამოცემა სურდა. 1897 წ. იწყო „კრებულის“ გამოცემა. ეს ჟურნალი აკაკის რე-

დაკტორობით დღეს ქუთაისში იბეჭდება. მრავალ ნაირ

ღირსებასთან ამ ჟურნალს ერთი სხვა დიდი ღირსებაც აქვს, მაგალითებრ: მასში იბეჭდება ზეპირ-თქმულებანი ქართულის ერის სულის და გულის, რაც დიდს მასალას უმზადებს მომავლის ქართულ განათლებულ მწერალ-მკვლევრებს. ეს მასალები არის საუნჯე ისეთის სამყაროსი, რაზედაც დაფუძნდა თვით ევროპიელთ მსწავლულთ „სოციოლოგიური“ მეცნიერება და ანთროპოლოგია. სულ რომ არა ითქვას-რა „კრებულის“ შესახებ, მარტოდ ეს სამსახურიც კმარა მისგან, მარტოდ ეს განყოფილებაც საკმარისია. მომავალში ქართველთა შორის ვერც სპენსერი გაჩნდება, ვერც ტაილორი, ვერც ფოხტი, ვერც დიდებული გიოტეს და ბაირონის ცალი, თუ მათ ეს ერის საუნჯე და სალარო არ შეეკრიბათ და არ დაიბეჭდა. ამიტომ აკაკის ჩვენ დიდის პატივის ცემით ვუმზერთ, ვაფასებთ მის მაღალ განსჭვრეტას, სამერმისო ქართველთ განვითარებულ მკვლევართათვის მასალების შემზადებას, ამ მასალების დაუკარგველობა დღეს შეიძლება უმნიშვნელოდ მიგვაჩნდეს, მაგრამ დრო მოვა, როცა მას დიდ ძალი პატივისმცემლები გამოუჩნდება. აკაკი საქებია მით უფრო, რადგანაც იგი თავის კალმის ნაწარმოების გვერდით ზეპირ თქმულებასაც სიამაყით ათავსებს. აკაკის ამ საქმის აღსრულებაში მარჯვენა მკლავს შეადგენდა ცნობილი სამშობლო ქვეყნის უანგარო მოღვაწე-მკურნალი ვახტანგ ღამბაშიძე.

„მოგზაური“ სურათებიანი თვითური ისტორიული და ეთნოგრაფიული ჟურნალი, დაიწყო გამოსვლა 1901 წ. იანვრიდან, ივანე როსტომაშვილის რედაქტორობით. ამ ჟურნალში ისტორიულს და ეთნოგრაფიულს ნაწილს გარდა სახალხო სიტყვიერებასაც დიდი ადგილი აქვს დათმო-

– 60 –

ბილი. წელიწადში 5 მ. ღირს. „კრებულის“ შემდეგ ეს ჟურნალი ქართულს ენაზე თითქმის ერთად ერთ ორიგინალურ გამოცემათ ითვლება.

დასრულდა ეს საუკუნეც და ჩვენც ამით დავასრულებთ ეს წერილი. ჩვენ, ქართველთ გამოცემათა შესახებ

ბევრი რამ არ ვსთქვით, რადგანაც ჩვენ მარტოდ ნატვრა გვქონდა აღგვენიშნა მხოლოდ გამოცემათა დრო და ცნობები, რათა ქართველს მცირეთ მაინც გაეცნო ჩვენი მწერლობის ისტორიის მასალები.

საქართველოში გაზეთის მსგავსი ფურცელების ბეჭდვა 1760 წ. შემდეგ იწყეს, ანუ ქართლი-კახეთის დაკავშირებიდან, როცა ამ ორი კუთხის მეფედ ერეკლე II-რე გამოცხადდა, ორის კუთხის ერთად დაკავშირებამ გამოიწვია სამეფოს სიძლიერეც. ახალმა შეერთებულმა ძალამ ბევრი რამ შექმნა ქვეყნის სასარგებლოდ. სამოსამართლო მხარემ წმინდა ქართული სული ჩაიდგა, ქართული, ქრისტიანური სახე მიიღო. მინამდე კი ქართველთ სამეფოს კანონდებულებას, გამგეობას და თვით მოქალაქობასაც-კი ნამდვილი, თათრული, მუსულმანური ძალა ჰფლობდა, იგი მკაცრად ემორჩილებდა სპარსულ გემოვნებას და მიდრეკილებას. ჰინით შეღებილი წვერი, წარბები, თითები, ტანზედ ყაბა, კაბა, ქულაჯა, ქოშები და სხვა. დედაკაცთათვის ჩადრი, პირბადე, ბურნუთის კოლოფი და კრიელოსანი. ეს იყო გარეგან სურათი ჩვენის გვაროვნობის ძლიერებისა და შინაგან სურათებიც რასაკვირველია გარეგან სახიერებას მკაცრად უახლოვდებოდა. სამეფო მოხელეთ შორის არსებობდა სრული მონობა. მუხლით ჩოქვა, გულზედ ხელების წყობა, მუდარებით „ფეხთა მტკერის, ანუ მონა ყმა ბატონის“ ძახილი. ყველა ეს უძლიერესად და-

ინჯღრა მას შემდეგ, რაც ქართლ-კახეთი ერთად დაკავშირდა. მის მეფე ცხეთაში ქრისტიანების წესით დაგვირგვინდა. სამეფო გამგეობამ ქართული სახე მიიღო. სამეფო სტამბის განახლების საქმეც წინ იქმნა წამოყენებული. სამეფოს ხარჯით მალე განახლდა საქმე. მოკლეს დროს სტამბაში წიგნების ბეჭდვაც იწყეს. 1763 წ. ამავე სტამბაში გამოიცა გაზეთის მსგავსად ერთი თაბახიან ქაღალდის ნაბეჭდი ფურცელი, რომელსაც სახელად „ბრძანება და უწყება“ ეწერა. ამ „ბრძანებასა და უწყებაში“ იბეჭდებო-

და სამეფო ცნობანი, მაგალითებრ სხვა და სხვა მოურავ-
თათვის საუწყებელი ცნობანი. ბრძანება გვარასშვილობის
აყრაზედ, მამულების ჩამორთმევაზედ, გვარისშვილობის
ბოძებაზედ. სამეფო ბრძანება: მეფის მოწყალება. მოხმო-
ბა, მღვერის ძახილი და სხვაც ამ გვარნი საჭირო უწყე-
ბანი. ამავ უწყებასა და ბრძანებაში იბეჭდებოდა სასული-
ერო ცნობანიც, მაგალითებრ: პატრიარქის ბრძანება და
განკარგულება, რომელიც სხვა და სხვა მღვდელთა და
ეპისკოპოზთ უნდა წასვლოდათ თფილისიდან და უწყე-
ბოდათ ყოველივე. ეს „ბრძანება და უწყება“ გამოდიოდა
ისე, როგორც იმ დროს პეტერბურგში რუსული „პეტერ-
ბურგის უწყება“ ისტამბებოდა. ხოლო ქართულს კი უფ-
რო განცხადების ფერი ედო. ანუ ზემოხსენებულსავე „პე-
ტერბურგის უწყების“ დამატების ზედა ფერი ედო. რო-
გორც ვიცით, ეს „ბრძანება და უწყება“ 1769 წლების
შემდეგ აღარ გამოსულა. მიზეზი არ ვიცით, არც ის სჩანს,
თუ რა და რა დროს გამოდიოდა იგი და ან რა გვარ
იბარებდნენ, ფასს იხდიდნენ თუ არა. უფრო-კი საფიქრე-
ლია, რომ იგი იბეჭდებოდა იმ დროს, როცა საკმარისი
ცნობა მოგროვდებოდა. ფასის გადახდაც არ უნდა სცოდ-

– 62 –

ნოდან, არამედ მას ურიგებდნენ ვითარცა სამეფო ცნო-
ბათა საუწყებელ განკარგულებას. საუბედუროთ ამ გამო-
ცემათა ფურცლებმა ჩვენს დრომდე ვერ მოაღწიეს, მარ-
ტოდ სათაურის ფურცლები-კი ვნახეთ, რამაც გვაუწყა აღ-
ნიშნული ცნობანი. უნდა მოგახსენოთ, რომ საქართვე-
ლოში, ამ გამოცემის გარდა, 1783 წ. გამოიცა მეორე
ამ გვარივე განცხადების ფურცელი. კვალადვე სამეფოს
ბრძანებით, რომელ განცხადებასაც სახელად „ლეპორტი“
ეწოდა, „ლეპორტიც“ ისევე გამოდიოდა, როგორც „ბრძა-
ნება და უწყება“. „ლეპორტი“ მდაბიოთ შორის ძრიელ
გავრცელდა. საქმე ისე წავიდა, რომ ძველად ანდაზასა-
ვებ გარდაიქცა შემდეგი თქმულება გლეხთა შორის, რომ
„ლეპორტი“ მომივიდა, „ლეპორტი“ მომერთო და მრავა-

ლიც ამ გვარი სხვანი. „ლეპორტის“ ხსენება, ცნობანი და ბეჭდვის ამბები ადრე ჩვენმა მწიგნობარ მოხუცებულთა კარგად იცოდნენ და მასთან ხშირადაც ახსენებდნენ, რომ „ლეპორტი“ გაზეთი იყო. ასევე სთქვა ქართველ ცენზორად ყოფილმა ლ. ს.-ძე ისარლოვმა, მოხუცებულმა კაცმა, რომელმაც ქართველთ შესახებ ბევრი რამ ძველი ამბები იცოდა, ეს ამბები მეც კარგად ვიცოდი, მაგრამ წერით-კი ვერა ვწერდი, რადგანაც მერიდებოდა, სადმე რომ მეთქვა რამე, თუ ქართველ მეფეების დროს, ქართულს ენაზედ გაზეთის მსგავსი განცხადება იბეჭდებოდაო. ვინ იცის მაშინ რა გვარი გმობა არ მოეძღვნათ, დრო ასეთი იყო და მაშინდელ დროებაში ქართველთ უმეცრების გარეშე სხვას არავინ რას ხედავდა და აბა გაზეთი რომ გვეხსენებინა, ეს ხომ სულ შორს წავიდოდა. დღესაც ისევ ისეა ჩვენდა საუბედუროთ და მრავალნი ჩვენს წარსულში უმეცრების და უვიცობის მეტს

– 63 –

სხვას არ ხედავდენ. „ლეპორტის“ გამოცემის უმთავრეს მიზეზათ-კი გამხდარა ის გარემოება, რომ 1782 წ. თფილისში, მეფე ირაკლის ბრძანებით განახლდა ქართული სტამბა, რომელიც პროფესორის ა. ცაგარლის სიტყვით 30 ათასი მანეთი დამჯდარა, გარდა ამის ამავე წელს, თელავში, ანტონ კათოლიკოზმა გახსნა ქართული სემინარია. მავრო პატრი და სხვანი რომის სენატში გაიგზავნენ დახმარების სათხოვნელად. საქართველო რუსეთის იმპერატორი ეკატერინას მფარველობის ქვეშ იქმნა შესული. ამ წელს ბევრი კიდევ სხვა საქმები გაკეთდა, რომელთათვისაც საჭირო იყო აგრეთვე სხვადასხვა ცნობათი ბეჭდვა და უწყება, გარდა ამის, რომ 1782 წ. განახლებულს და გაფართოებულს ქართულს სამეფო სტამბაში არ იქმნებოდა ძნელი, რომ რამე გაზეთის მსგავსი ფურცლები ებეჭდათ, ამას გამოაჩენს ის გარემოებაც, რომ თვით ამ ხსენებულ სტამბის განახლების ისტორიაც-კი ცალკე წიგნივით დაუ-

ბეჭდავთ და გამოუციათ. ამიტომ მოვიყვანთ შემდეგს:

XVIII საუკუნის შუა რიცხვებში ქ. თფილის გახსნილი სტამბა დროთა მიმდინარეობის მეოხებით სიძველეს მიეცა. სტამბის იარაღები ისე გაფუჭდა, რომ მით მუშაკობა შეუძლებელი იყო. სტამბისთვის საჭირო იყო აღმდგენი ოსტატი, განმანახლებელი. ამ დროს, თბილისში იმყოფებოდა, კოსტანტინეპოლის ბერძენთ არქიმანდრიტი მელეტეოსი. ეს არქიმანდრიტი კოსტანტინეპოლს მიემგზავრებოდა, ამას მეფე ერეკლემ დაავალა, რომ ეგები სტამბოლში სტამბის ოსტატები მიმოივნო და თბილისში გამომიგზავნოთო.

სტამბოლში მისულმა მელეტეოსმა მალე იპოვნა

– 64 –

მესტამბენი: პოლოს ოჰანეზოვი და ტერ დავით ტერ ოჰანეზოვი. ესენი შეაგულიანა მელეტეოს არქიმანდრიტმა და საქართველოში გამოგზავნა. მეფე ერეკლეს კარზედ ესენი მალე მოვიდნენ, წარსდგნენ მეფის წინაშე და მათის მეოხებით ძველი სტამბაც განახლდა.

საქართველოში სტამბის დაარსების და ამ ახალად აღორძინებულს სტამბის ისტორია მის განმანახლებელთა ქართულად დაწერეს, ნაწერი მეფე ერეკლეს მიუძღვნეს და იგი 172 წ. ცალკე წიგნათაც გამოსცეს. ასე, რომ სადაც-კი სტამბის ეს ისტორიაც დაიბეჭდა, იქ, იმ დროსა რამე ქართული გაზეთის გამოცემის საქმე ძნელი და სათუო არ იქმნებოდა ძველს დროსა და 1783 წ. გამოცემის საქმე იქით უნდა გადავდოთ და სახეში უნდა მივიღოთ 1817 წ. გამოცემული სანიმუშო გაზეთი და საგაზეთო ფურცლების გამოცემა, ეს გარემოება უნდა იქმნეს დაჭეშმარიტებით ცნობილი.

ამიტომ ურიგო არ იქნება რომ ეს წელიწადი რამე სადღესასწაულო საქმით იქმნეს მიღებული. იმედია ასეთი საქმის დღის მოგონება და გადახდა ჩვენს წინაშე კარგს მნიშვნელობას იქონიებს და იქმნება სადმე ძველი ჟურნალ-გაზეთის ნომრებიც აღმოჩნდეს, რაც

დღეს ერთობ ძნელი საშოვარია.

ჩვენც ამ დღესასწაული დღის გადასახადათ და მოსაგონრად დავბეჭდეთ ეს ისტორია და ზედ სოლომონ დოდაშვილის სურათიც დავსტამბეთ, როგორც ძველის ქართულს გაზეთის რედაქტირის. დიახ, საჭიროა, რომ 1917 წ. აღინიშნოს რამით.

1916 წ.

ზ. ჭ.